

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Humanistiska fakulteten
Översättarutbildningen
Institutionen för språk och litteraturer, källspråk ryska

Spader dam
Ofråkomliga pragmatiska skillnader mellan källtext och måltext
vid översättning av rysk skönlitteratur

Malin Carlström

Självständigt arbete, 15 högskolepoäng
Översättarutbildning 2, ÖU2200, Masterutbildning
VT 2010
Handledare: Irina Karlsruhn och Magnus Ljunggren
Examinator: Irina Karlsruhn och Elisabeth Bladh

Sammandrag

Denna uppsats behandlar skillnader mellan skönlitterär käll- och måltext utifrån en egen översättning av Ljudmila Ulickajas ”Pikovaja dama” från ryska till svenska. Målet med översättningen var att skapa en publicerbar översättning som låg så nära originalet som möjligt utan att bryta mot för målspråket gällande grammatiska och syntaktiska regler. Målet med uppsatsen var att utifrån översättningsvetenskapen förklara vilka skillnader som uppstår vid översättning av rysk skönlitteratur till svenska. I uppsatsen försöker jag även undersöka varför dessa skillnader uppstår och vilken betydelse de har för måltexten. Frågan vad en översättning egentligen är aktualiseras.

Nyckelord: Skönlitterär översättning, pragmatik, allusioner, polysystemteori, intertextualitet, rysk litteratur.

Innehåll

1. Inledning	1
1.1. Bakgrund	1
1.2. Syfte och frågeställningar	2
1.3. Material och metod	3
1.4. Uppsatsens begränsningar	4
2. Ljudmila Ulickaja och novellen ”Pikovaja dama”	5
3. Intertextualiteten och den ryska litteraturen	7
4. Kort introduktion till disciplinen översättningsvetenskap	10
5. Översättningen mellan två litterära system: Even-Zohar	13
5.1. Teori	13
5.2. Analys	14
5.2.1. Puškin och ”Spader dam”	15
5.2.2. Sagoreferenser	18
5.2.3. Karaktärernas verklighetsförankring	20
6. The Trials of the Foreign: Berman	23
6.1. Teori	23
6.2. Analys	25
6.2.1. Explicitgörande	25
6.2.2. Kvalitativ förlust	26
6.2.2.1. Ord och personer med ikonisk betydelse	26
6.2.3. Destruktion av underliggande betydelsemönster	27
6.2.3.1. Dolda referenser till det onda och det goda	27
6.2.3.2. Referenser till sovjetsamhället	29
6.2.4. Destruktion av folkspråkliga mönster	30
6.2.4.1. Ryska namn	30
6.3 Diskussion	31
7. Sammanfattning och slutsatser	33
Referenser	36
Material	36
Litteratur	36

[Bilagan med källtexten ingår inte i den elektroniskt publicerade versionen.]

Bilaga 1 – Källtexten

Bilaga 2 – Måltexten

1. Inledning

Denna uppsats behandlar ämnet skönlitterär översättning från ryska till svenska med utgångspunkt i min egen översättning av Ljudmila Ulickas novell ”Pikovaja dama” [sv.”Spader dam”]. Uppsatsen fokuserar på de skillnader som uppstår mellan källtext och måltext vid översättning av rysk skönlitteratur och försöker utifrån gällande översättningsteori förklara dels vad dessa skillnader består i, dels varför de uppstår. Därefter diskuteras hur dessa skillnader påverkar den översatta texten och dess mottagande i målspråskulturen. Utifrån denna diskussion dras avslutningsvis vissa generella slutsatser om översättning av rysk skönlitteratur.

1.1. Bakgrund

Översättningsrelaterade problem som uppstår på grund av kulturella skillnader brukar behandlas under ämnet pragmatik – en av översättningens grundaspekter (Ingo 2007). En originaltext är oftast skriven utifrån för källspråskulturen rådande situationella faktorer, såsom kunskap, attityder, livsmiljö, religion osv. När ett verk översätts förändras dessa faktorer vilket innebär att verket måste anpassas för att målspråkläsaren ska kunna ta det till sig. Enligt Ingo är det alltså översättarens uppgift att ”avgöra om det finns t.ex. sådana *skillnader i kultur och bildning* som förorsakar behov att anpassa (vanligen komplettera, ibland förkorta eller i övrigt bearbeta) översättningen” (Ingo 2007:129, författarens kursivering).

Eftersom denna uppsats specifikt behandlar skönlitterär översättning, finns det även andra aspekter att ta hänsyn till. Översättare har under århundraden dryftat frågan om huruvida man ska vara trogen författaren eller läsaren. Modet har växlat flera gånger under årens lopp och idag brukar man rekommendera översättarna att vara trogna författaren och inte förändra ett skönlitterärt verk. Skönlitteratur är ju en konstnärlig

uttrycksform och författarens egenheter måste därför bevaras i största möjliga mån. Detta sätter verkligen översättaren på prov eftersom denne måste vara länken mellan käll- och målspråskulturen. Det räcker inte med att kunna ett språk, utan man måste dessutom känna till den kultur som har gett upphov till källtexten för att kunna ta till sig dess innebörd och tolka eller överföra denna till målspråskulturen. Om man som översättare misslyckas med denna uppgift kommer verket inte att vara tillgängligt för målspråksläsaren. Skönlitterär översättning är således en balansgång. Man måste bevara författarens konstnärliga uttryck så långt det går, samtidigt som man ska ta hänsyn till målspråksläsarens kunskaper och hjälpa denna att förstå verket.

Trots skickliga översättare och mottagliga, nyfikna läsare förändras ett skönlitterärt verk alltid när det översätts. Det är just detta fenomen som behandlas i denna uppsats.

1.2. Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är att utifrån en egen skönlitterär översättning från ryska till svenska och med utgångspunkt i översättningsteorin undersöka hur en skönlitterär måltext skiljer sig från sin källtext. De frågor jag försöker besvara är:

- Vilka skillnader föreligger mellan en skönlitterär käll- och måltext?
- Varför uppkommer dessa skillnader?
- Vad innebär dessa skillnader för det översatta verket och dess mottagande i målspråskulturen?
- Är det överhuvudtaget möjligt att undvika att förändra ett skönlitterärt verk vid översättning?
- Vad är egentligen resultatet av skönlitterär översättning?

Under arbetet med översättningen var avsikten att göra en noggrann och korrekt översättning anpassad för en svensk normalläsare. (Med *normalläsare* avses en person som inte har speciellt intresse för eller särskilda kunskaper om rysk kultur, litteratur eller samhälle.) Jag har försökt göra en översättning som ligger så nära originalet som möjligt – dock utan att göra avkall på för målspråket rådande regler. Översättningen ska vara publicerbar och får således inte uppvisa brister i fråga om svenskt språkbruk.

1.3. Material och metod

Utgångspunkten var att hitta en tidigare oöversatt, avslutad källtext av en nutida rysk författare som kunde tänkas ge exempel på pragmatikrelaterade översättningsproblem och därför ligga till grund för uppsatsens diskussion. Valet föll på en novell av Ljudmila Ulickaja med titeln ”Pikovaja dama”. Källtexten uppgår till 30 trycksidor vilket motsvaras av 23 sidor svensk text som presenteras i bilaga 2.

Arbetet med översättningen påbörjades efter det att jag ett flertal gånger läst källtexten. Texten har översatts i delar, som till en början har grovöversatts och därefter bearbetats.

När översättningen var klar analyserades käll- och måltext var för sig med fokus på diskrepansen mellan hur läsaren av käll- respektive måltext uppfattar novellen.

Kapitel ett består av inledning, beskrivning av uppsatsens bakgrund samt material och metod. Kapitel två ägnas åt källtextförfattarinnan Ljudmila Ulickaja och en presentation av hennes novell ”Pikovaja dama”.

I kapitel tre presenteras begreppet *intertextualitet* närmare. Därefter följer en kort introduktion till disciplinen översättningsvetenskap. I kapitel fem och sex introduceras två olika översättningsteorier och utifrån dessa analyseras vissa textuella företeelser i novellen. För att tydliggöra översättningsrelaterade skillnader förekommer exempel från käll- respektive måltext. Exempel från källtexten har försetts med bokstäverna *RY* och löpande numrering med hänsyn till dess ordning i uppsatsen. Exempel från måltexten har numrerats enligt samma princip men försetts med bokstäverna *SV*. Då två målspråksexempel presenteras får det alternativ som används i måltexten ett tillägg av bokstaven *a* (t.ex. [SV1a]) medan den alternativa översättningen följs av *b*. Ibland citeras måltexten för att klargöra vissa tematiska och innehållsrelaterade företeelser – dessa citat följs av hänvisning till måltexten och sidnummer. Således refererar (SV:5) till sida fem i översättningen som finns i bilaga 2.

I kapitel sju summeras uppsatsens resultat utifrån de frågeställningar som formulerats i det inledande kapitlet.

Bilagan med källtexten ingår inte i den elektroniskt publicerade versionen. För tillgång till denna hänvisas till författaren.

1.4. Uppsatsens begränsningar

I denna uppsats begränsar jag mig till att diskutera *pragmatiska* skillnader mellan käll- och måltext. Skillnader som härrör från syntax, semantik och grammatik kommer således inte att beröras. Detta beror på att syftet med översättningen har varit att göra en enligt målspråket korrekt och publicerbar översättning. Jag anser att man bör vara så trogen författaren som möjligt, men detta får inte ske på bekostnad av målspråkets grammatiska och syntaktiska regler. En översättning med språkliga brister och klumpiga formuleringar kommer med största säkerhet inte att accepteras av målspråkläsaren. Enligt mitt förmenande är skillnader i syntaktisk struktur och grammatik ofrånkomliga eftersom översättning handlar om överföring mellan olika språk.

För att undersöka, diskutera och förklara de ofrånkomliga pragmatiska skillnader som föreligger mellan käll- och måltext har jag i denna uppsats framför allt använt mig av två översättningsteoretiker. Dessa teoretiker är Itamar Even-Zohar och Antoine Berman, och deras respektive teorier och arbeten kommer att presenteras närmare i kapitel 5 och 6.

2. Ljudmila Ulickaja och novellen ”Pikovaja dama”

Ljudmila Evgen’evna Ulickaja föddes 1943 i Basjkirien dit hennes familj hade evakuerats på grund av andra världskriget. Efter kriget återvände familjen till Moskva där Ulickaja är bosatt än idag. Hon är utbildad genetiker men hann bara arbeta på Institutet för genetik i två år innan hon 1970 fick sparken för att ha kopierat Solzjenitsyns verk som på den tiden var förbjudna i Sovjetunionen (Rysslands röst 2009 [www]).

Därefter arbetade hon länge på den Hebreiska teatern i Moskva med att skriva scenarier samtidigt som hon fick flera av sina noveller publicerade i olika tidningar. Hon blev känd först i början av 1990-talet efter det att ett par av hennes noveller filmatiserats. Hennes internationella genombrott kom 1994 när romanen *Sonetjka* vann det franska Medici-priset. Hon har skrivit fjorton skönlitterära böcker och är översatt till mer än 25 språk. Hon har tilldelats flera utmärkelser, bland annat det ryska Bookerpriset år 2001 (Ulickaja 2008–2009 [www]). Än så länge finns två titlar översatta till svenska: *Sonetjka (Sonečka)* kom ut på Norstedts förlag år 2000 och *En munter begravning (Veselye pochorony)* på Bazar 2007. Båda titlarna är översatta av Kristina Rotkirch (Åkerström 2010 [www]).

I en recension i *Svenska Dagbladet* beskriver Magnus Ljunggren henne som Rysslands kanske mest lästa författare idag. ”Ljudmila Ulickaja är högproduktiv och mycket lätt att känna igen från text till text, en lite mustigare Tjechov med ett glupande människointresse som hämtar sina motiv och miljöer från den ryskjudiska intelligentians värld.” (Ljunggren 2007 [www]).

I en artikel i *Dagens Nyheter* från 2004 skriver Staffan Skott och Maria Nikolajeva att Ljudmila Ulickaja är det främsta namnet i en för Ryssland ny kvinnolitteratur. Vidare beskrivs hon som en ”typisk kvinnoförfattare i sitt fokuserande på detaljer och det vardagliga” (Skott & Nikolajeva 2004 [www]).

I novellen ”Pikovaja dama” är det just kvinnliga livsöden som behandlas. Vi får följa fyra generationer kvinnor i ett relativt nutida Moskva. Den despotiska Mur styr och kontrollerar sina kvinnliga släk-

tingars liv med järnhand. Hon är gammal, bortskämd och van att få precis som hon vill. Läsaren får genom samtal och återblickar veta att Mur i sin ungdom varit mycket vacker och att hon under i stort sett hela sitt liv manipulerat alla i sin omgivning. För henne är andra människor bara statister. Hon styr och ställer – men styrs egentligen själv av sina ständigt varierande önskningar och nycker.

Murs dotter Anna Fjodorovna är oförmögen att älska sin mor. Efter att under sin uppväxt ha blivit vittne till moderns otaliga kärleksaffärer känner hon vämjelse inför all intimitet. Hon föraktar det utsvävande liv modern har levt. Anna Fjodorovna lever inte för sig själv. Hon har helt underkastat sig livsödet att ta hand om den mor som hon hatar. På frågan hur hon står ut med sitt öde svarar hon: ”Jag är rädd för henne. Och man har sin plikt känsla. Och medlidande...”

Anna Fjodorovna, hennes dotter Katia och barnbarnen Lena och Grisja lever alla i Murs lägenhet där bara hennes lagar gäller. Allt blir alltid som Mur vill. En dag kommer Anna Fjodorovnas förre man, Katias pappa, på besök och allt ställs på ända.

3. Intertextualiteten och den ryska litteraturen

En av anledningarna till att jag valde att arbeta med Ulickajas ”Pikovaja dama” är att den ger upphov till ett stort antal pragmatikrelaterade översättningsproblem. De flesta av dessa problem är relaterade till begreppet *intertextualitet*. Litteraturvetaren Svetlana Polsky slår i inledningen till sin artikel ”O rasskaze Ludmily Ulickoj ’Pikovaja dama’” [sv. ”Om Ljudmila Ulickajas berättelse ’Spader dam’”] fast att det är just intertextualiteten som gör novellen intressant (Polsky 2010). Hon menar att verket är sammanvävt av olika sorters allusioner på andra texter och att dessa referenser dessutom är mycket tydliga.

Eftersom intertextualiteten spelar en viktig roll i min uppsats anser jag det vara på sin plats med en kort redogörelse av begreppets ursprung och innebörd. Jag ämnar också klargöra på vilket sätt intertextualitet kan ses som ett problem som är särskilt knutet till översättning av rysk skönlitteratur.

Termen *intertextualitet* myntades av Julia Kristeva 1969 i ett försök att sammanföra lingvisten Ferdinand de Saussures idéer med litteraturvetaren Michail Bachtins (Allen 2000:3). Strukturalisten Saussure menade att alla språkliga tecken består av två delar som förenar ett begrepp med en ljudbild. Denna grundsyn understryker enligt Saussure det faktum att språkliga tecken har *icke-referentiell* mening. Allen förklarar att Saussure ansåg tecknen i sig vara godtyckliga och att det enligt honom snarare var kontexten som påverkar dess betydelse. Dessutom delar Saussure upp språket i två funktioner: *langue* och *parole*. Med *langue* avses det språkliga systemet och de regler och koder detta består av, medan *parole* innebär konkret kommunikation. Saussure menade att ett språk som det ser ut vid en viss tidpunkt är ett synkroniskt system, och det är detta system som ligger tillgrund för all mänsklig kommunikation.

Bachtin ansåg däremot att ett ords betydelse avgörs av dess existens inom ett visst socialt område, register och vid en viss tidpunkt för mottagande. Bachtin såg inte språket som ett stelt, synkront system utan snarare som ett diakroniskt system i konstant utveckling. Det som för-

enar Bachtin och Saussure är grundsynen att ingen mänsklig kommunikation är unik – det är bara ett nytt sätt att arrangera information som redan finns i språksystemet. Det var denna grundsyn Kristeva utgick ifrån då hon myntade termen *intertextualitet*, men hon tillämpade den på en högre nivå – i stället för på ord och yttranden applicerar hon idéerna på texter.

Det är med största säkerhet ingen slump att Kristeva fann utgångspunkterna till sin forskning i en rysk forskares arbeten – den ryska litteraturen skiljer sig nämligen från andra litteraturer i och med att den i så stor utsträckning använder intertextualitet som konstnärligt uttrycksätt. Detta faktum har uppmärksammats av Ljudmila Parts (2008 [www]) som i sin bok *The Chekhovian Intertext – Dialogue with a Classic* förklarar att hon ser intertextualiteten som en mekanism för att överföra det kulturella minnet till text: ”Every instance of intertextuality, whether it is a small quotation or a complex network of allusions, signals the fact that the pre-text or texts are vital parts of culture” (Parts 2008:15–16 [www]). Hon påpekar dock att de positiva effekterna av intertextualitet är beroende av att läsare och författare delar samma kulturella minne.

Parts förklarar att intertextualiteten har blivit en så viktig del av den moderna ryska litterära traditionen på grund av perioder av politiska och ideologiska kriser:

By closing in on itself, by retreating into an intertextual field, contemporary literature attempts to establish continuity with the nineteenth-century tradition on its own terms. Shedding the Soviet official versions of Russian literature—a process that often takes on violently destructive forms, as in works by Vladimir Sorokin, Igor Iarkevich, and Viktor Erofeev—it does not strive to destroy its original and “pure” myth. Rather, we witness an attempt to reinterpret it. Epochs of ideological and political crisis, which threaten society with rupture in historical and cultural continuity, activate the basic defense mechanism of cultural memory, intertextuality. (Parts 2008:12 [www])

Den ryska postmodernismen söker alltså att göra upp med det förflutna genom att skapa sin egen tolkning av den tidigare litteraturen. Parts kallar fenomenet för ”en intertextuell dialog med klassikerna” och anser att det knappt finns ett enda verk skrivet under 1980- och 1990-talet som inte ger exempel på denna tendens.

Parts är inte den enda litteraturvetaren som har uppmärksammat intertextualitetens speciella roll i rysk litteratur – samma slutsats dras av

Šadurskij, som i sin doktorsavhandling behandlar problematiken i Nabokovs prosa:

Mängden intertextuella referenser och dess omfång i tyska, engelska, franska klassiska verk går inte att jämföra med intertextualiteten i den ryska litteraturen, de är färre och inte lika markerade. (Šadurskij 2004:8 [www], min översättning)

Om läsare och författare delar samma kulturella minne kan intertextualiteten ge ett verk förhöjd mening då den väcker minnet av andra texter till liv. Läsoplevelsen begränsas på så vis inte till det aktuella verket utan kan inkorporera en persons hela litterära bagage. Intertextualitet behöver emellertid inte uteslutande ha positiva effekter. Slavisten Otto Bule beskriver i sin artikel "Složnye prodaži: russkaja literatura v Gollandii" [sv. "Svårsålt: rysk litteratur i Holland"] hur rysk översättningslitteratur tas emot av de holländska läsarna. Han förklarar att den ryska litteraturen utgör ett "paradoxalt fenomen" eftersom intresset för de ryska klassikerna är omåttligt medan den nya ryska litteraturen ofta anses vara för tematiskt "smal" på grund av sin intertextualitet. Förlagen är därför rädda att den nya ryska litteraturen bara ska intressera de ryska läsarna och väljer att inte publicera den.

4. Kort introduktion till disciplinen översättningsvetenskap

Jag stödjer mig på två teoretiker, Itamar Even-Zohar och Antoine Berman, vars arbeten framförallt behandlar skönlitterär översättning. Översättningsteoretiker har emellertid först på senare tid börjat intressera sig för skönlitteratur. För att läsaren ska förstå hur de teorier jag tillämpar skiljer sig från den tidiga teoribildningen vill jag inleda med att ge en kort översikt över disciplinen.

Översättningsvetenskapen är relativt ung: ämnet blev en akademisk disciplin först 1983. Fram till 1960-talet inskränkte sig studier i översättning till skolans språkundervisning, där strukturella och grammatiska skillnader mellan olika språk studerades genom översättning av artificiella meningar (Munday 2008:7). Därefter började man även studera översättningar för att samla språkdata inom disciplinen kontrastiv analys. Kontrastiv analys kom sedan att influera översättningsteorins utveckling (Munday 2008:8).

På 1950- och 1960-talen började forskare som Jean-Paul Vinay, Jean Darbelnet och Eugene Nida förespråka ett lingvistiskt förhållningssätt till översättningsstudier. Ett nyckelbegrepp var *ekvivalens*, och med syften på översättning som en vetenskap kom forskningen att bli mer akademisk till sin natur.

Enligt Gentzler (2001:93) var det James S. Holmes som i och med sin artikel ”The Name and Nature of Translation Studies” lade grunden till den akademiska disciplinen översättningsvetenskap. I detta arbete som publicerades 1988 lägger Holmes fram en strukturerad bild av forskningsfältet översättningsvetenskap. Han delar upp disciplinen i renodlade teorier (*pure translation studies*) och tillämpad forskning (*applied translation studies*). Den tillämpade forskningen är framförallt koncentrerad på översättningshjälpmedel, översättarträning och översättningskritik. De renodlade teorierna är i sin tur uppdelade i *teoretiska* och *deskriptiva teorier* där de deskriptiva teorierna ytterligare delas in i *produkt-, process- samt funktionsorienterade teorier* (Holmes 1988/2004: 181–182).

Under 1970-talet utvecklades så kallade *funktionsteorier* för behandling av ekvivalens på textnivå. *Texttyp* var ett viktigt begrepp och forskare som Katarina Reiss och Christiane Nord publicerade betydande arbeten där textanalys spelade en central roll.

En annan viktig teori från samma tid är Hans Vermeers *skoposteori*. *Skopos* betyder ”mål” eller ”syfte” på grekiska, och det som studeras är just syftet bakom en översättning (Munday 2008:79). Enligt Vermeer spelar de premisser som ligger bakom översättningsarbetet stor roll för resultatet. Vermeers teori inkorporerar således översättarens arbetsituation i forskningen.

I slutet av 1970-talet, delvis parallellt med funktionsteorierna som framför allt behandlar icke-litterär översättning, producerades arbeten med en helt annan fokus. Denna forskning hade sitt centrum i Tel Aviv där Itamar Even-Zohar och Gideon Toury med utgångspunkt i den ryska formalismen utvecklade den så kallade *polysystemteorin* (Munday 2008:13). Denna teori är särskilt relevant för min studie och kommer att presenteras mer detaljerat i kapitel 5. Toury studerade utifrån Even-Zohars polysystemteori de normer som styr översättningsprocessen. Utifrån dessa normer försökte han ta fram en metod för deskriptiva översättningsstudier och utarbeta en generell översättningsteori.

Polysystemteoretikerna samarbetade delvis med en grupp forskare som kom att kallas *manipulationsskolan*. Denna bestod av bland annat belgarna André Lefevere och José Lambert, samt britterna Susan Bassnett och Theo Hermans. Dessa forskare studerade liksom systemteoretikerna litterär översättning. I introduktionen till essäsamlingen *The Manipulation of Literature – Studies in Literary Translation* påpekar Theo Hermans att översättningsvetenskapen hittills har spelat en ytterst marginell roll inom litteraturvetenskapen (Hermans 1985:7). Manipulationsteoretikerna betonar det konstiga i detta då översättning enligt dem är en manipulation. Litteraturvetenskapen borde därför tydligare betona det faktum att man ofta studerar verk i översättning – och att dessa verk har blivit manipulerade av översättare.

André Lefevere, som har sina rötter både i systemteorierna och i manipulationsskolan, kom att utveckla en särskild gren där han studerar hur olika maktstrukturer påverkar och manipulerar översättningar. I hans viktigaste verk – *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame* (1992) – studeras hur dessa maktstrukturer manipulerar och omarbetar litteratur (Munday 2008:125).

Lefeveres forskning blev startpunkten för den rörelse som kom att kallas *the Cultural Turn*, inom vilken översättning studeras utifrån ett kulturperspektiv.

Lawrence Venuti har arbetat med översättarens roll och det faktum att det anses vara ett ideal att översättningar av litterära verk ska läsas som om de vore original. Venuti reagerar emot översättarens osynlighet och menar att dennes arbete måste erkännas. Till *the Cultural Turn* räknas även feministiska och postkoloniala översättningsteorier.

1985 publicerades Antoine Bermans artikel ”La Traduction comme épreuve de l'étranger”. Artikeln har sedan blivit översatt till engelska av Lawrence Venuti och har då titeln ”Translation and the Trials of the Foreign” (2000). Berman förespråkar ett källspråkstroget förhållningssätt och studerar de tendenser som tillsammans verkar för att deformera översättningar. Detta arbete kommer att få betydligt mer utrymme i kapitel 6 eftersom det konkretiserar en del av de skillnader som föreligger mellan käll- och måltext.

5. Översättningen mellan två litterära system: Even-Zohar

5.1. Teori

På 1970-talet presenterade den israeliske forskaren Itamar Even-Zohar en serie artiklar som i stort kom att förändra översättningsvetenskapens fokus. Han baserade sina idéer på ryska formalister som ansåg att litterära verk inte ska studeras enskilt utan som en del i ett större system i vilket litteraturen interagerar med sociala, kulturella och språkliga faktorer (Munday 2008:108). För att beskriva ett sådant nätverk av litterära och icke-litterära system som står i relation med varandra myntade Even-Zohar begreppet *polysystem*. Utifrån detta begrepp skapade han *polysystemteorin* i vilken han beskriver hur alla texter i ett språkområde samspelar (Gentzler 2001:114). I *Polysystem Theory* förklarar Even-Zohar vad han menar med begreppet (1979:290):

... a semiotic system is necessarily a *heterogeneous*, open structure. It is, therefore, very rarely a *uni*-system but is, *necessarily*, a *poly*-system – a multiple system, a system of various systems which intersect with each other and partly overlap, using concurrently different options, yet functioning as one structured whole, whose members are interdependent.[författarens kursivering]

Men till skillnad från de ryska formalisterna anser Even-Zohar att all litteratur är en del av det litterära polysystemet. Han reagerar emot att man inom tidigare litteraturforskning och historiografi uteslutande hade tagit hänsyn till den ”fina” litteraturen. Han förklarar att barnlitteratur inte är en unik företeelse utan i högsta grad besläktad med vuxenlitteraturen. Översättningar kan inte ses som separerade från original och man kan inte heller avvisa massproducerad litteratur, till exempel deckare och kärleksromaner, som icke-litteratur. Han kallar tendensen att bara ta med mästerverken i historieskrivningen för elitism och drar slutsatsen att ”No field of study can select its objects according to norms of taste without losing its status as an intersubjective discipline” (Even-Zohar 1979:292).

I *The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem* (1990/2004) beskriver Even-Zohar hur man kan se översatt litteratur inom ett språkområde som ett delsystem i polysystemet. Han menar att översatt litteratur fungerar som ett system, dvs. styrs och påverkas av normer och mekanismer i lika hög grad som den inhemska litteraturen. Översatta verk är besläktade med varandra; de har alla blivit utvalda för översättning av målspråkskulten och anpassats efter dess gällande normer. Det som förenar översatta verk är alltså det sätt på vilket de relaterar till målspråkskulturen (Even-Zohar 1990/2004:193).

Det är inte alls självklart att översatt litteratur får en perifer position i ett polysystem. Vilken position den översatta litteraturen har beror helt och hållet på hur det aktuella polysystemet är konstruerat vid en viss tidpunkt. Det finns tillfällen då översatt litteratur får en central roll i polysystemet och aktivt bidrar till skapandet av dess centrum. Even-Zohar menar att översatt litteratur kan komma att spela en central roll i ett polysystem vid tre olika tillfällen: (a) när litteraturen är ung och polysystemet inte har tagit form; (b) när litteraturen är perifer eller svag (gäller språkområden där flera litteraturer existerar – länder med flera officiella språk); (c) när litteraturen hamnar i en vändpunkt, en kris eller ett vakuum (2004:193–194). Översättningar är således av vikt för dynamiken i ett polysystem. När den centrala litteraturen inte längre tilltalar den yngre generationen kommer en vändpunkt då översatt litteratur börjar influera nästa generation inhemska litteratur.

Polysystemet är alltså dynamiskt, bestående av flera delsystem i ständig rörelse. På samma sätt som litterära system påverkar varandra inom polysystemet, påverkas också de litterära systemen av sociala och kulturella delsystem.

5.2. Analys

Anledningen till att jag tar upp Even-Zohars polysystemteori i denna uppsats som behandlar skillnader mellan käll- och måltext i skönlitterär översättning är att den belyser hur olika språkområdets polysystem skiljer sig från varandra. Den visar även att kulturella och sociala aspekter påverkar litteraturen. Enligt Even-Zohar kan översatt litteratur ha perifer eller central position och kan vara av primär eller sekundär betydelse. Utifrån Even-Zohars teori är det möjligt att föreställa sig ett globalt polysystem, där olika nationella polysystem befinner sig i ständig rörelse och utövar konstant påverkan på varandra.

Grundtanken i Even-Zohars teori har gemensam grund med mitt fokus i denna uppsats. När man jämför en skönlitterär käll- och måltext måste man nämligen ha i åtanke att dessa texter existerar i och är skapade utifrån olika litterära, sociala och kulturella system.

5.2.1. Puškin och ”Spader dam”

Redan titeln på Ulickajas novell, *Pikovaja dama – Spader dam*, exemplifierar tydligt hur mycket polysystemets uppbyggnad påverkar och förändrar ett verk vid översättning.

Det första en läsare av källtexten kommer att tänka på är att titeln alluderar på Aleksandr Puškins berömda novell ”Pikovaja dama” som skrevs 1833 och publicerades 1834 i tidskriften ”Biblioteka dlja čtenija”. Även målspråkläsaren har möjlighet att göra denna koppling: verket utkom i svensk översättning första gången år 1866 i *Ny illustrerad tidning* utifrån en bearbetning av Prosper Mérimée. Sedan dess har den utgivits vid ett flertal tillfällen, översatt av olika översättare. Den översättning jag använt mig av är gjord av Manja Benkow och utkom första gången 1948 i serien ”Tidens ryska klassiker” (Åkerström 2010 [www]). Det är också möjligt att en läsare som inte har läst eller känner till Puškins verk istället kommer att tänka på Tjajkovskijs opera, som är baserad på novellen.

Puškins ”Spader dam” har i allra högsta grad en central roll i det ryska polysystemet. Puškin anses vara Rysslands nationalskald och det finns med största säkerhet ingen nu levande ryss som inte känner till honom. ”Spader dam” tillhör den obligatoriska läsningen i ryska skolor, varpå man kan förutsätta att så gott som alla ryssar känner till verket. Mer om Puškins roll för den ryska litteraturen finns att läsa i min magisteruppsats i ryska, (Carlström 2008).

I Sverige ser situationen annorlunda ut. Även om många svenska normalläsare vet att Puškin är en rysk författare är det troligtvis inte så många som vet vilken betydelse han har för Ryssland. För att kartlägga svenskens kännedom om Puškin har jag gjort en liten enkätundersökning, där 70 personer i olika åldrar fick svara på frågorna:

1. Vet du vem Aleksandr Puškin är?
2. Vet du ungefär när han levde?
3. Kan du nämna några verk av Aleksandr Puškin?
4. Ljudmila Ulickaja har skrivit en novell med namn ”Pikovaja dama” (Spader dam). På vilket sätt relaterar denna novell till Puškins verk?

Resultatet av enkätundersökningen visar att 65 procent av de tillfrågade överhuvudtaget inte känner till Aleksandr Puškin. 15 procent sade sig känna till eller ha hört hans namn medan ungefär 20 procent visste att han var en rysk författare eller poet. Endast åtta procent av de tillfrågade kunde svara någorlunda rätt på frågan om när Puškin levde (1799–1837). En person kunde nämna ett verk av Puškin, men som väntat kände ingen till på vilket sätt Ulickajas novell relaterar till Puškins verk.

Jag anser det vara mycket viktigt att på detta sätt klargöra skillnaden mellan käll- och målspråkläsarens kännedom om Puškin eftersom allusionen på hans novell är av mycket stor betydelse. Om man som läsare av Ulickajas novell är medveten om kopplingen till Puškins novell eller inte, har stor betydelse för hur man läser den. Kännedom om Puškins verk möjliggör jämförelse mellan verken vilket leder till att man uppfattar novellen på ett annat sätt.

Svetlana Polsky diskuterar i artikeln ”O rasskaze Ludmily Ulickoj Pikovaja dama” (Polsky 2010) hur Ulickajas berättelse anspelar på Puškins novell och slår fast att likheterna mellan de båda verken inte tar slut vid titeln. Likheterna mellan de båda karaktärerna – Puškins Anna Fedotovna och Ulickajas Mur är uppenbara – båda har de varit oerhört vackra i sin ungdom och haft mängder av kärleksaffärer. De är båda oerhört egoistiska och har en svaghet för hasardspel. Dessutom sägs de båda kvinnorna utöva en mystisk makt över sina nära och kära.

Puškins Spader dam – Anna Fedotovna – sägs i berättelsen ha utövat makt över sin stackars man, som närmast hade haft rollen som hennes hovmästare, och att denne dessutom hade varit ”rädd för henne som pesten” (Pusjkin:16). Den person som mest uppenbart lider av Anna Fedotovnas maktutövande är emellertid Lisaveta Ivanovna – grevinnans fosterdotter (Pusjkin:24):

Lisaveta Ivanovna var husets martyrer. Hon serverade teet och fick bannor om det gick åt för mycket socker, hon läste högt ur romaner – och om författaren begått något fel var det hon som fick skulden. Hon åtföljde grevinnan på hennes åkturer och gjordes ansvarig för vädret och stenläggningen.

Hos Ulickaja är det i första hand dottern, Anna Fjodorovna, som är underkastad Murs vilja, men av novellen framgår att Mur hela livet har haft en förmåga att få folk att göra precis som hon vill (SV:3):

Det var nog verkligen någonting mystiskt med henne; det var inte bara sina älskare hon hade fått på fall. Anna Fjodorovna, Murs enda dotter och ett barn av en sällsynt moralisk nyck, hade hela livet brottats med denna gåta. Hur kom det sig att hon hade fått makt över sin far, sina yngre systrar, över män och kvinnor och till och med över de obestämbara varelser som befinner sig i det smala och plågsamma utrymmet emellan könen? [...] Något svar på denna fråga hade Anna Fjodorovna inte funnit, men som underkastad en mystisk kraft for hon ständigt fram för att tillfredsställa den sista i raden av sin mors nycker.

Polsky tar också upp tematiska likheter mellan de båda verken. Hon förklarar att båda berättelserna har tre huvudpersoner. Hos Puškin är det Anna Fedotovna, Lisaveta Ivanovna och Hermann – dessa tre motsvaras hos Ulickaja av Mur, Anna Fjodorovna och Marek. Likheten mellan de båda namnen – Anna Fedotovna och Anna Fjodorovna – är uppenbar. Likheten mellan de båda männen är däremot inte lika tydlig. Polsky förklarar emellertid att de har samma roll i historierna: de kommer från ingenstans, stör friden och ställer allt på ända. Puškins Hermann uppvaktar Lisaveta Ivanovna för att på så vis komma åt grevinnan och hemligheten med de tre spelkortet. Det slutar i stället med att grevinnan dör och Hermann tappar förståndet. Hos Ulickaja återvänder Anna Fjodorovnas man, Marek, efter lång tid utomlands. Han bjuder sin dotter och hennes barn att resa till Grekland där Mur aldrig har varit. Denna blir således vansinnigt arg och när familjen planerar att resa iväg bakom Murs rygg dör Anna Fjodorovna oväntat.

Polsky påpekar att det faktiskt även finns likheter mellan de båda männens namn. Hermann är ett tyskt namn med den troliga betydelsen ”krigare” eller ”kämpe”. Det polska namnet Marek sägs enligt en version härstamma från den romerska guden Mars – krigsguden.

En annan viktig aspekt är enligt Polsky att båda männen – som stör friden – är utlänningar. Hermann är tysk, medan Marek uppges vara polsk jude.

Hos Puškin är det just en spader dam som slutligen får Hermann att tappa förståndet. Han ser därefter grevinnan uppenbara sig i detta spelkort och skratta åt honom när han just har spelat bort alla sina pengar. Epigrafen till första kapitlet av Puškins ”Spader dam” lyder i svensk översättning (1954:15): ”Spader dam betyder hemlig illvilja. *Ur den nyaste spådomsboken.*” Denna devis skulle dock lika gärna kunna gälla Ulickajas berättelse, där det är en av karaktärerna, Mur, som blir kallad Spader dam på grund av sina karaktärsdrag. ”Hon är ett monster, ett egoismens geni, en Spader dam som har utplånat alla, begravt alla”. –

beskriver Marek vid ett tillfälle sin före detta svärmor. Puškins Anna Fedotovna skildras inte i fullt så negativa ordalag (Pusjkin:24):

Grevinnan var i grund och botten inte någon elak natur men hon var egensinnig som en kvinna som blivit bortskämd av stora världen, hon var snål och självupptagen i sin kalla egoism liksom alla gamla människor som älskat färdigt i sin ungdom och står främmande för nuet.

Polsky visar hur denna tendens löper igenom hela Ulickajas berättelse – det som hos Puškin bara antyds är hos henne överdrivet och utpräglat.

Hon förklarar också att likheterna med Puškins berättelse ligger på novellens ytplan och är omöjliga att missa. Denna slutsats inskränker sig emellertid till läsaren av källtexten. Med tanke på resultatet av min enkätundersökning, är det däremot högst troligt att målspråkläsaren missar kopplingen till Puškins verk. I och med målspråkläsarens ringa kännedom om Puškin och handlingen i hans verk faller en betydelsedimension av Ulickajas novell – en dimension som är av stor vikt och som bidrar till att göra novellen litteraturvetenskapligt intressant.

Som översättare kan man givetvis inte påverka läsarens kunskaper om källspråskulturen, men man måste se till att det i alla fall är möjligt att göra samma kopplingar som i originalverket. En beläst målspråkläsare som är bekant med de verk författaren alluderar till måste kunna känna igen allusionerna – även i översättning.

5.2.2. Sagoreferenser

Even-Zohar reagerade mot traditionen att bara inkludera ”fin” litteratur i historieskrivningen. Han ansåg att även sagor och översättningar spelar en aktiv roll i polysystemet – där vuxen- och barnlitteratur också står i relation till varandra. Ulickajas ”Pikovaja dama” pekar på att Even-Zohar hade rätt i sitt antagande då novellen vid två tillfällen alluderar på ryska folksagor. För att beskriva Murs ständigt skiftande önskningar använder Ulickaja sig av en rysk folksaga:

[RY1] А Мур, как беременной женщине, постоянно хотелось чего-то неизвестного, неопределенного — словом, поди туда, незнамо куда, и принеси то, незнамо что.

[SV1] Och Mur trånade, liksom en gravid kvinna, ständigt efter någonting nytt, obestämt – man skulle kort sagt gå okänt vart och hämta okänt vad.

Formuleringen *podì tuda, neznamo tuda, i prinesi to, neznamo što* alluderar på en rysk folksaga med titeln ”Pojdì tuda – ne znaju kuda, prinesi to – ne znaju što”. Ulickaja har ersatt den negerade verbformen *ne znaju* i första person presens med *neznamo* – en talspråklig variant av adverbet *neznaemo* (’okänt’).

Sagan är byggd på klassiska ryska folksagomotiv. En tsar vill lägga vantarna på en ung jägares fru. Jägaren, som är i tjänst hos tsaren, blir således skickad på ett omöjligt uppdrag. För att han inte ska komma tillbaka på evigheter, befaller nämligen tsaren att han ska ”gå okänt vart och hämta okänt vad”.

Den ryska formuleringen saknar motsvarighet i svenska folksagor varför jag har gjort en mer eller mindre bokstavlig översättning. Även om uttrycket inte är bekant för målspråkläsaren bör denna utan problem kunna förstå andemeningen. Skillnaden mellan käll- och måltext består i de associationer som allusionen väcker hos källtextläsaren, som kanske oväntat minns en kär saga från sin barndom. Allusionen berikar läsningen och skapar en andra dimension i novellen.

Längre fram i novellen anspelar Ulickaja på ytterligare en saga:

[RY2] Остановился он неподалеку, в бывшем «Балчуге», который преобразился за последние годы во что-то совершенно великолепное, вроде того хрустального моста, который перекидывается по волшебному слову за одну ночь с одного берега на другой.

[SV2a] Han bodde i närheten, på före detta hotell Baltjug som under de senaste åren hade förvandlats till någonting alldeles storslaget. Det förde tankarna till sagans kristallbro som vid ett magiskt ord under loppet av en natt förflyttar sig från den ena strandkanten till den andra.

[SV2b] Han bodde i närheten, på före detta hotell Baltjug som under de senaste åren hade förvandlats till någonting alldeles storslaget, likt den där kristallbron som vid ett magiskt ord under loppet av en natt förflyttar sig från den ena strandkanten till den andra.

Källspråkläsaren känner med största säkerhet till Boris Šergins saga *Volšebnoe kol’co* [sv. *Den förtrollade ringen*] som dessutom ligger till grund för en mycket populär tecknad film. Det är däremot inte troligt att målspråkläsaren känner igen sagans motiv. Allusionen består i en konkret liknelse varpå jag anser det vara nödvändigt att förtydliga för målspråkläsaren att det rör sig om en sagoallusion. Jag har således valt att

lägga till genitivattributet *sagans* i översättningen. De skillnader som slutligen föreligger mellan käll- och måltext inskränker sig emellertid även i detta fall till associationsrikedom – det vill säga de bilder liknelsen ger upphov till.

5.2.3. *Karaktärernas verklighetsförankring*

Inte nog med att karaktären Mur är byggd på Anna Fedotovna i Puškins ”Spader dam” – hon har dessutom en förebild i verkligheten, nämligen Lili Brik (1891–1978). I novellen har Murs väninna – Liletjka – fått bära hennes namn, men det är Mur själv som uppvisar slående likheter med henne. Svetlana Polsky anser dessutom att likheterna mellan Mur och Lili Brik är av större betydelse än Murs likhet med Anna Fedotovna i Puškins ”Spader dam”. Allusionerna på Lili Brik är så pass många och tydliga att de knappast undgår en källspråksläsare. Ulickaja ger till exempel tydliga referenser till Lili Briks förhållande till den store ryske poeten Vladimir Majakovskij i ”Spader dam”. Han har emellertid fått heta Majetskij istället för Majakovskij. Ulickaja skriver (SV:4):

– Jag kom att tänka på att jag såg firman Oréal på TV. En mycket vacker flicka rekommenderade en kräm för torr hud. Oréal. Jag tror att det är en gammal firma. Jo, det stämmer, Liletjka beställde deras parfym från Paris. Hon ville ha en enlitersbutelj, men hennes stackars älskare skickade en liten flakong – det var allt han hade råd med. Men skandalen, den blev stor. Jag fick minsann en enliters av Majetskij...

Polsky uppmärksammar allusionen på Lili Brik och Vladimir Majakovskij genom att hänvisa till ett utdrag ur deras brevväxling, här hämtat hos Jangfeldt i svensk översättning av Lars Erik Blomqvist (1982:144): ”Har skickat parfym också (men inte en hel liter – det kan jag inte klara) – och om flaskan kommer fram välbehållen så ska jag skicka såna flaskor vartefter.”

Av Majakovskijs och Lili Briks brevväxling mellan åren 1915 och 1930 framgår att Brik ofta uppmanade sin älskare, Majakovskij, att köpa med sig saker till henne från sina utlandsresor (Jangfeldt 1982). I detta avsnitt av ”Spader dam”, i vilket Mur dessutom är förvirrad och tror att Marek är hennes älskare, illustreras än en gång hur Ulickaja refererar till relationen mellan Brik och Majakovskij (SV:16):

– Det här är till dig, gamle gosse; en lista på vad jag behöver. Utan att titta på den stoppade Marek lappen i fickan:

– Det ska bli ett sant nöje...

Ulickaja beskriver Mur som en kvinna som inte bara hade fått sina älskare på fall. Murs dotter, Anna Fjodorovna, kan inte komma underfund med vad det är för mystisk kraft hennes mor utövar på de människor som omger henne: ”Förutom vanliga män med okomplicerade avsikter blev ständigt feminina bögar och beslutsamma flator som hade vikit av från den tråkiga kvinnovägen förälskade i henne (SV:3)”. Beskrivningen kan lika gärna gälla Brik själv, här skildrad av Vaksberg. (1999:16):

[...] det var absolut inga platonska, upphöjda, romantiska känslor Lilja framkallade hos sina beundrare, utan snarare högst jordiska och köttsliga. Hennes erotiska utstrålning orsakade sinnesförvirring till och med hos dem som hittills hade varit likgiltiga inför kvinnlig tjusning [...] Så kunde inte heller en enda (så gott som) av de män som Lilja uppmärksammade stå emot henne. [min översättning]

Även hur Ulickaja skildrar Murs oändliga kärleksaffärer för tankarna till Lili Brik (SV:15):

Hennes mans sista succé hade sammanfallit med ett nytt uppsving för Mur. Hon hade haft ett helt batteri av lysande framgångar inom ett närliggande fält: en stormig romans med en mystisk general som hade hållit hela den litterära processen i sin håriga knytnäve, affärer med sin mans sekreterare, med sin bästa väninnas man, med någon akademiker inom biologin och så vidare, och så vidare.

I boken *Med livet som insats. Berättelsen om Vladimir Majakovskij och hans krets* berättar Jangfeldt att Brik var promiskuös till sin läggning och att hon ständigt sökte nya kontakter – varken Majakovskij eller hennes man Osip Brik lyckades tillfredställa henne sexuellt (Jangfeldt 2007:151).

Polsky anger även ryktena om Murs förbindelser med säkerhetspolisen som exempel på hennes likhet med Lili Brik. Det är nämligen ingen hemlighet att Osip Brik arbetade inom GPU och att makarna Brik använde detta inflytande till sin fördel. De lyckades till exempel få utrikespass och reste ofta utomlands i en period då det så gott som var omöjligt att resa (Jangfeldt 2007:228). Jangfeldt berättar att även Lili hade en GPU-legitimation utfärdad 1922, men att det är möjligt att den bara skrevs ut för att påskynda den byråkratiska processen inför en utlandsresa (2007:229).

Det går inte att förneka att referenserna till Lili Brik är många och tydliga. Tyvärr är detta emellertid ännu en aspekt av Ulickajas ”Pikova-ja dama” som med största säkerhet inte kommer att uppfattas av en svensk normalläsare.

Even-Zohars beskriver hur ett polysystem är uppbyggt av delsystem där kulturella och sociala faktorer samverkar med och inverkar på de litterära systemen. Att novellens karaktärer har verklighetsförankring exemplifierar tydligt hur stor inverkan kulturella företeelser har på litteraturen.

6. The Trials of the Foreign: Berman

6.1. Teori

Översättningens eviga fråga handlar om huruvida man som översättare ska ha ett käll- eller ett målspråkstroget förhållningssätt. Ska man föra författaren till läsaren eller läsaren till författaren? Jeremy Munday visar på att skillnaden mellan att översätta *word for word* (bokstavlig översättning) eller *sense for sense* (fri översättning) går att spåra hela vägen tillbaka till romarriket och Cicero (2008:19). Det är dessutom just denna fråga som behandlas i översättningsteoretikern Antoine Bermans artikel ”Translation and the Trials of the Foreign” (2000/2004).

Berman ser översättning som en, i dubbel mening, prövning (*trial*) för det främmande. Översättningen skapar ett förhållande mellan *the Self-Same* och *the Foreign* då den öppnar upp det främmande verket för målspråkskulturen i all sin exotism – vilket innebär en utmaning för målspråkskulturen som måste ta emot allt detta främmande. Men enligt Berman är översättning ingalunda bara en utmaning för målspråkskulturen. Det är också en utmaning för det främmande, eftersom det främmande verket blir uppsplitat med rötterna från sin hemjord. I och med detta blottläggs verkets egenheter, själva dess essens, verkets *Self-Same*. Dessa egenheter har emellertid ingen förankring i originalverket – som i källspråkskulturen helt saknar exotiska drag och är inte främmande till sin natur (Berman 2000/2004:284).

Berman menar att man kan skilja mellan två sorters översättning: litterär och icke-litterär. Icke-litterär översättning handlar i stort sett bara om semantisk överföring, medan litterär översättning behandlar texter som är så bundna till ett språk och en kultur att översättningen ofrånkomligt blir en manipulation (2000/2004:285). Han reagerar mot att litterär översättning idag sällan utgör någon *trial of the foreign*, utan istället innebär en neutralisering av det översatta verkets essens. Enligt Berman har översättaren ett moraliskt ansvar att låta verket vara just främmande och även att hjälpa målspråkskulturen att öppna upp sig för att ta emot det.

I ”Translation and the Trials of the Foreign” presenterar Berman sin så kallade *Analytic of Translation* – en metod för att analysera de mekanismer som förhindrar att översättning blir en prövning. Berman använder ordet *analytic* i dubbel mening: dels syftar han på en noggrann analys av de krafter som bryter ned texter; dels på att hans *analytic of translation* kan ses som ett slags psykoanalys – eftersom översättare omedvetet låter sig styras av dessa krafter som är del av en tvåtusenårig tradition:

[...] these unconscious forces form part of the translator’s being, determining the desire to translate. It is illusory to think that the translator can be freed merely by becoming aware of them. The translator’s practice must submit to analysis if the unconscious is to be neutralized. It is by yielding to the “controls” (in the psychoanalytic sense) that translators can hope to free themselves from the system of deformation that burdens their practice (Berman 2000/2004:285).

I sin analys av dessa nedbrytande krafter fokuserar Berman på litterär prosa. Romanen anses alltjämnt vara en lägre konstform än poesi, varför man inom skönlitteraturen ser på deformation av texten med större acceptans – om man ens lägger märke till att texten har blivit deformerad. Berman presenterar tolv strategier som verkar för att deformera översättningar (i min egen översättning):

1. rationalisering (*rationalization*)
2. explicitgörande (*clarification*)
3. expansion (*expansion*)
4. förädling och popularisering (*ennoblement and popularization*)
5. kvalitativ förlust (*qualitative impoverishment*)
6. kvantitativ förlust (*quantitative impoverishment*)
7. destruktion av rytm (*the destruction of rhythms*)
8. destruktion av underliggande betydelsemönster (*the destruction of underlying networks of signification*)
9. destruktion av lingvistiska mönster (*the destruction of linguistic patternings*)
10. destruktion eller exotisering av folkspråkliga mönster (*the destruction of vernacular networks or their exoticization*)
11. destruktion av uttryck och idiom (*the destruction of expressions and idioms*)

12.upplösning av språkliga variationer (*the effacement of the superimposition of languages*)

6.2. Analys

Översättningen av ”Pikovaja dama” ger exempel på flera av de tendenser Berman beskriver i ”Translation and the Trials of the Foreign”. Jag har inte använt Bermans teori som mall, inte heller har jag uteslutande följt eller förkastat hans rekommendationer. Däremot anser jag att hans tolv strategier utgör en bra utgångspunkt för diskussion av skillnader i käll- och måltext.

Jag kommer nu kortfattat att förklara de tendenser som har relevans för denna uppsats och ge tydliga exempel på hur de finns representerade i min översättning.

6.2.1. *Explicitgörande*

Explicitgörande är en mycket vanlig företeelse – trots att de flesta översättare vet att man bör kunna kräva samma ansträngning av målspråksläsaren som av källspråksläsaren. Berman förklarar att explicitgöranden i vissa fall kan resultera i att dold information i originalet blir uttalad i översättningen, vilket kan vara negativt om det klargör information som inte är ämnad att vara klar.

Jag har försökt att inte explicitgöra information i min översättning då jag i likhet med Berman anser att information som finns mellan raderna i originalet inte ska vara alltför tydlig i översättningen. En metod att explicitgöra en översättning skulle annars kunna vara att använda fotnoter för att förklara svåra passager eller allusioner för läsaren.

Jag är medveten om att det i min översättning förekommer ett tydligt exempel på kategorin explicitgörande. I källtexten alluderas vid ett tillfälle på Picassos målning ”Absintdrickaren”. Denna allusion är emellertid inte lika tydlig i original som den blir i översättning:

[RY3] Та уже сидела перед ломберным столиком в позе любительницы абсента.

[SV3a] Denna satt redan framför spelbordet i samma pose som Picassos ”Absintdrickaren”.

[SV3b] (Bokstavlig översättning) Denna satt redan framför spelbordet i samma pose som en absintälskare (alternativt ”absintälskaren”).

Picassos målning heter på ryska *Ljubitel'nica absenta*, vilket på svenska betyder ”absintälskare” alternativt ”kvinna som älskar absint” i översättning. Ryskan gör inte skillnad på bestämd och obestämd form, vilket gör både tolkningen ”en absintälskare” och ”absintälskaren” möjlig – detta gör att man inte nödvändigtvis behöver förstå allusionen för att acceptera liknelsen. På svenska heter tavlan däremot *Absintdrickaren* i bestämd form, vilket är mer problematiskt. Jag misstänker att översättningen ”som absintdrickaren” skulle ha gjort många svenska läsare förvirrade och har därför valt att i detta fall göra mig skyldig till explicitgörande.

6.2.2. Kvalitativ förlust

Berman menar att källtextens termer, uttryck och motiv ibland ersätts av termer, uttryck och motiv på målspråket som inte ger upphov till samma konnotationer. Han talat även om *ikoniska termer*, dvs. termer som i relation till sin referent ger upphov till bilder hos läsaren. När ett verks alla ikoniska termer byts ut mot icke-ikoniska försvinner, enligt Berman, hela verkets ikoniska dimension – det som får verket att tala till läsaren.

6.2.2.1. Ord och personer med ikonisk betydelse

Som framgår av översättningens syfte har jag i det längsta försökt att skapa en översättning som ligger så nära originalet som möjligt – utan att för den delen göra avkall på för målspråket rådande regler. Trots att jag har eftersträvat en korrekt översättning och att samma information ska finnas i mål- som källtext, så finns det stora skillnader mellan hur käll- respektive målspråksläsaren uppfattar informationen. Detta beror på att vissa ord, eller personer har närmast ikonisk betydelse.

En person med närmast ikonisk betydelse är just Lili Brik. Hon representerar en viss typ av kvinna som alla ryssar känner till. Här är också kontexten mycket viktig: Ulickajas novell kom ut 1999 – samma år som Arkadij Vaksbergs bok *Lilja Brik – žjizn' i sud'ba* [sv. Lilja Brik – liv och öde]. Året innan hade ännu en biografi om Brik kommit ut, nämligen Vasilij Katanjans *Lilja Brik. Vladimir Majakovskij i drugie*

mužčiny [sv. Lilja Brik. Vladimir Majakovskij och andra män]. Av detta kan vi dra slutsatsen att Ulickaja skrev ”Pikovaja dama” i en tid då Lili Brik var högaktuell – vilket ytterligare förtydligar allusionen på henne. Om man som läsare inser sambandet mellan karaktären Mur och Lili Brik får novellen ytterligare en betydelsedimension. Källspråksläsaren kommer att tänka på ikonen Lili Brik och allt hon står för. Brik representerar sovjetkarriäristen som levde gott och hade möjlighet att resa utomlands under en tid då det egentligen var förbjudet. Hon representerar en kvinna som hade en mängd kärleksaffärer och var mer eller mindre öppet otrogen mot sin man. Sist men inte minst brukar hon anses bära skulden till Majakovskijs självmord.

6.2.3. Destruktion av underliggande betydelsemönster

Destruktion av underliggande betydelsemönster är en väsentlig tendens och är viktig att ta upp. Romaner är ofta uppbyggda av underliggande nätverk av betydelser som ligger dolda under den text vi läser. Om dessa nätverk av återkommande ord eller synonyma uttryck går förlorade vid översättning påverkas källtextens djupplan.

6.2.3.1. Dolda referenser till det onda och det goda

Mur är inget vanligt ryskt smeknamn, men det är troligt att en rysk läsare förknippar namnet med Murka, som dels är en diminutivform till Maria, dels ett vanligt kattnamn i Ryssland.

Författaren refererar vid flera tillfällen till Mur med ord som för tankarna till en katt eller ett kattdjur:

[RY4] Зайдя в комнату к матери, чтобы убрать чайные чашки, Анна Федоровна отметила про себя, что у Мур такой же счастливый вид, что и у детей, и, сверх того, она находится в состоянии полной боевой готовности: голос на октаву ниже, чем обычно, мурлыкающий, глаза как будто на два размера шире, спина прямей, если это только возможно. Тигрица на охоте — так называла Анна Федоровна мать в такие минуты.

[SV4] När hon gick in i moderns rum för att plocka undan tekopparna, lade Anna Fjodorovna märke till att Mur såg lika salig ut som barnen och att hon dessutom befann sig i fullständig stridsberedskap: rösten var en oktav lägre än vanligt, spinnande, ögonen verkade vara två storlekar

bredare och ryggen om möjligt ännu rakare än vanligt. Tigrinnan på jakt – så kallade Anna Fjodorovna sin mor vid sådana tillfällen.

[RY5] Лет в шестнадцать она решила, что никогда не выйдет замуж: не было для нее ничего противнее, чем мурлыкающий голос, возбужденный смех и протяжные стоны из материнской спальни... вечный гон, течка, течка...

[SV5] När hon var sexton hade hon bestämt sig för att hon aldrig skulle gifta sig: det mest motbjudande hon visste var den spinnande rösten, det upphetsade skrattet och de utdragna stönandena från moderns sovrum... de eviga parningslekarna, den eviga brunsten.

Referenserna till ”en tigrinna på jakt” och till Murs ”avsmalnande ögon” finns oförändrade med i den svenska översättningen. Ändå blir Murs kattlikhet tydligare i ryskan då hennes namn *Mur*, som anspelar på ett kattnamn, dessutom sammanlänkas med verbet *murlykat* (’spinna’).

Svetlana Polsky (2010) går längre än så med sin analys av Murs kattlikhet. Av novellen ”Pikovaja dama” framgår att Murs modersmål är polska och att hennes riktiga namn är Maria Czarnecka. Polsky förklarar att efternamnet kommer från polskans ord för svart: *czarny*. Novellen har en rik färgsymbolik där de olika karaktärerna förknippas med olika färger. Mur framställs till exempel ständigt klädd i svart kimono. Polsky förklarar att karaktären Mur således går att associera till *svart katt* – som i sin tur är en symbol för ondska och död.

Murs och hennes dotter Anna Fjodorovna är varandras totala motsatser. Anna Fjodorovna är en robust kvinna med sparvfärgat hår som bara klär i kostym. Hon är professor och en mycket skicklig ögonläkare och ”har under hela sitt liv gått i samma fläta, ihoprullad till en knut i nacken” (SV:2).

Mur beskrivs däremot som en liten, tunn kvinna som ”under de senaste sjuttio åren enbart burit öppna pumps på utsökta klackar med höjd efter gällande mode” (SV:19). Av novellen framgår att hon har varit mycket vacker i sin ungdom och hennes talanger inskränker sig till förmågan att förföra män och hennes sexuella färdigheter.

Svetlana Polsky visar hur Anna Fjodorovnas (och även hennes dotters) gestalt sammanlänkas med ett fågeltema. I novellen berättas att Mur i Anna Fjodorovnas barndom hade bytt dotterns fågelklingande efternamn, Storch, mot ett mycket berömt (SV:12). Anna sägs även ha sparvgrått hår och vid ett tillfälle beskrivs hur Katia kryper in under sin mammas arm ”som en kyckling under en plufsig hönas vinge” (SV:7) . I

slutet av novellen riktar Mur en mycket grov, rysk svordom – *pizdegovaja kuritsa* – mot sin dotter. Svordomen betyder bokstavligen översatt 'fitthuvad höna'. Polsky förklarar att Annas Fjodorovnas fågellikhet egentligen är ett uttryck för hennes änglalika drag – med dessa är det bara Marek som kan se. ” – Du är en ängel, Anna... Och min allra största förlust...”, säger han när de promenerar tillsammans före hans avresa (SV:17).

Ännu en viktig aspekt som Polsky tar upp är novellens färgsymbolik. Jag har redan nämnt hur Mur förknippas med svart, som symboliserar ondskan och död. Anna sammanlänkas genom hela novellen till grått och blått – färger som, enligt Polsky, i kristendomen och framförallt inom ortodoxin är en symbol för himmelriket och symboliserar evighet, tro och trohet. Blått symboliserar även gudsmorden, hon som i sitt väsen förenar det jordiska och det himmelska.

De underliggande betydelsemönster jag nu har tagit upp ger novellen en djupare innebörd. Ulickaja låter förhållandet mellan mor och dotter symbolisera kampen mellan det onda och det goda – denna innebörd kommer dock inte fram lika tydligt i översättningen. Man kan helt enkelt inte förändra de associationer ett ord ger upphov till. Svenskans verb ”spinna” låter inte det minsta likt *Mur*. Namnet ger i sin tur inte heller upphov till några kattassociationer. Det är inte heller troligt att målspråksläsaren sätter namnet Maria Czarnecka i förbindelse med ”svart katt”. Jag har dock försökt göra det möjligt för målspråksläsaren att göra alla de kopplingar som källspråksläsaren kan göra. Jag har till exempel låtit det lite ovanliga adjektivet ”sparvgrå” beskriva Anna Fjodorovnas hår, i stället för att använda ordet ”råttfärgat” som är betydligt vanligare. Den mycket grova svordomen i novellens sista scen har jag översatt med det lite för snälla ”jävla höns”, istället för ”jävla fitta” som kanske egentligen hade varit en bättre motsvarighet.

6.2.3.2. Referenser till sovjetsamhället

Väl att märka är också att karaktären Murs liv är intimt sammanbundet med den politiska utvecklingen i Sovjetunionen (Polsky 2010).

Murs liv blomstrade under den värsta stalinismen, men var händelsefattigt under det politiska tövädret som sträckte sig från slutet av 1950-talet till början av 1960-talet: ”Åren mellan femtio och sextio hade visat sig bli tråkiga.” (MT:15) Efter denna era, när Breznev kom till makten och det politiska klimatet hårdnade, inträder en ny blomstringsperiod i

Murs liv. När sovjetimperiet slutligen börjar knaka i fogarna blir Murs liv helt glädjelöst. Polsky visar dessutom på hur Marek, när han kommer tillbaka till Ryssland efter lång tid utomlands utbrister: ” – Anna, det är inte klokt! Hela världen är förändrad, allt annat är förändrat, bara detta hus är sig likt.” (SV:9) Detta uttalande för tankarna till hur det ryska samhället liksom konserverades under sovjetmakten. Referenserna till sovjetsamhället blir ännu tydligare om man som läsare förstår kopplingen mellan Mur och Lili Brik.

Ulickajas hänsyftningar på sovjetsamhället ligger på novellens dolda plan och kanske inte ens uppfattas av alla källspråkläsare. Det är emellertid troligt att denne har betydligt lättare att uppfatta dessa associationer, eftersom målgruppen antagligen har viss kännedom om sovjetisk historia.

Polsky förklarar att man utifrån novellens dolda referenser till sovjetsamhället kan dra slutsatsen att Ulickajas ”Spader dam” är en sovjetisk Spader dam – betydligt mer skrämmande än sin puškinska förebild.

6.2.4. Destraktion av folkspråkliga mönster

Berman (2000/2004:285) menar att prosa i regel bygger på ett flertal folkspråkliga element som oftast blir ersatta av mer kultiverade ord. Detta kan till exempel innebära att diminutiver försvinner eller att verb blir ersatta av nominalfraser.

6.2.4.1. Ryska namn

Ryska namn brukar ställa till problem vid översättning. Detta beror på att ryska förnamn har ett flertal diminutivformer som hör ihop med det aktuella namnet. På så vis kan till exempel Jurij kallas för *Jura* och Dmitrij för *Dima* eller *Mitia*. Är man dessutom närmare bekant med personerna kan andra suffix tillfogas namnen så att Jurij blir *Jurok* eller *Jurets* och Dmitrij blir *Dimka* eller *Dimjan*.

Alla dessa smeknamn kan bli väldigt förvirrande för läsaren av översättningen och om de lämnas oförändrade är risken att läsaren inte kan hålla isär personerna i boken.

En strategi är att, som man ibland kan se i klassiska ryska romaner, sätta in en detaljerad personlista i början av verket för att läsaren ska ha möjligheta att få en överblick över alla personer och deras respektive

namn. Denna strategi är emellertid inte att rekommendera när det som i detta fall handlar om en relativt kort novell.

Jag har valt att genomgående hålla mig till ett namn eller smeknamn. Denna strategi stämmer väl överens men den tendens som Berman kallar *destruktion av folkspråkliga mönster* – diminutivformerna har försvunnit. Till skillnad från Berman anser jag emellertid inte att denna strategi är uteslutande negativ. Om man inte håller sig till ett namn eller smeknamn i översättningen finns risken att målspråkläsaren inte förstår vilken karaktär som åsyftas. Om jag hade valt att låta Katias dotter heta omväxlande Lena och Lenotjka finns risken att målspråkläsaren skulle tro att det handlar om olika personer. Strykning av diminutivformerna är alltså i detta fall en nödvändig strategi.

6.3 Diskussion

Berman ansåg att alla de tolv tendenserna tillsammans pekar mot samma resultat: en översättning som blir mer tillrättalagd och ”finare” än originalet. Han kallade denna analys för ”the negative analytic” eftersom den kartlägger negativa tendenser som verkar för att deformera en översättning. Han förklarar att det existerar en annan strategi – en motpol – till den negativa analysen, nämligen det Berman kallar för *literal translation*:

Here “literal” means: attached to the letter (of works). [...] Translation stimulated the fashioning and refashioning of the great western languages only because it labored on the letter and profoundly modified the translating language. As simple restitution of meaning, translation could never have played this formative role (2000/2004:297).

Jag vill slutligen rikta viss kritik mot Antoine Berman. Han anser att tendensen att underliggande betydelsemönster försvinner är någonting negativt. Han påpekar också att det är fel att ersätta till exempel engelska kulturreferenser med franska för att ge upphov till ”rätt” associationer. Jag håller helt och hållet med Berman om att det är ett stort problem att en översättning tappar sitt betydelsedjup – men han erbjuder ingen lösning på problemet. Han framhåller ett källspråkstroget förhållningssätt där Hölderlins bokstavliga översättning av Sofokles är ett ideal (Berman 2000/2004:284). Men inte heller bokstavlig översättning får i detta fall målspråkläsaren att förstå en persons eller ett ords ikoniska betydelse. Bokstavlig översättning gör det inte heller lättare att sätta

namnet Maria Czarnecka i samband med en svart katt. Jag anser att det enbart är läsaren som kan överbrygga sådana skillnader mellan original och översättning med hjälp av kunskap om källspråskulturen och språket. Det troliga är emellertid att läsare med sådana kunskaper väljer att läsa originalet framför översättningen.

7. Sammanfattning och slutsatser

Jag har i min uppsats betonat den stora diskrepansen mellan en skönlitterär käll- och måltext utifrån en egen översättning från ryskan. Min slutsats är att skillnaden är mycket stor. Frågan är vad denna skillnad innebär för översättningen av verket.

Jag har försökt visa att källtextens litterära allusioner inte kommer fram i översättning, eftersom målspråkläsaren i regel saknar djupare kunskap om rysk litteratur. Likaså går kulturella referenser och politisk ironi de flesta målspråkläsare förbi, eftersom dessa referenser kräver stor kännedom om rysk kultur och historia. Det är också tveksamt om målspråkläsaren uppfattar de dolda betydelsemönster som bygger upp verkets djupplan.

Alla skillnader kan emellertid inte förklaras med bristande kunskaper hos målspråkläsaren. Jag vill citera Antoine Berman för att klargöra ännu en viktig skillnad mellan original och översättning (2000/2004:284):

In the second place, translation is a trial for the Foreign as well, since the foreign work is uprooted from its own language-ground (sol-de-langue). And this trial, often an exile, can also exhibit the most singular power of the translating act: to reveal the foreign work's most original kernel, its most deeply buried, most self-same, but equally the most "distant" from itself.

För den svenske läsaren är Ulickajas "Pikovaja dama" ett främmande verk. Det blir exotiskt i och med de utländska namnen, referenserna till ett främmande samhälle och ett annorlunda vardagsliv. Ulickajas novell är emellertid inte exotisk till sin natur. Den är tvärtom mycket djupt förankrad i rysk historia, kultur och samhällsliv.

Som jag nämnt tidigare är Ulickaja en av Rysslands idag mest populära författare. Hon har ingen särskild målgrupp, utan läses av den breda massan. I Sverige är det tvärt om. Försäljningen av översatt skönlitteratur sjunker enligt en rapport från Svenska förläggareföreningen sedan flera år tillbaka (2008 [www]). I rapporten förklaras vidare att en stor

del av översättningslitteraturen går med förlust och att det är ett litet antal storsäljare som drar upp genomsnittet. Trenden, som kan iaktas i flera andra länder i Västeuropa, pekar tyvärr på att utgivningen av utländsk litteratur i översättning kommer att minska. Ulickajas prosa tillhör därtill en relativt smal kategori översatt skönlitteratur, som troligtvis har en mycket liten läskrets. Alltså skiljer sig även målgruppen för original och översättning.

Vad finns egentligen kvar av Ulickajas verk i översättning? Så vitt jag kan se finns bara ytplanet kvar – den tragiska historien om Mur som styr sina kvinnliga ättlingar med järnhand. Novellen väcker starka känslor och berör läsaren även i översättning. Men det som ligger bortom ytplanet – referenser som gjorde att novellen *talade* till läsaren, allusioner som gjorde novellen litteraturvetenskapligt intressant – går en svensk normalläsare miste om. Dessa skillnader påverkar troligen mottagandet av verket i målspråkskulturen eftersom läsaren av översättningen inte till fullo kan förstå Ulickajas storhet.

De skillnader jag har diskuterat är omöjliga för översättaren att överbrygga. Förklarande fotnoter hjälper inte läsaren eftersom det är skillnad på att få något förklarat och att verkligen känna till något. En förklarande fotnot kan inte hjälpa en läsare som inte har läst Puškins verk att förstå de många hänvisningarna till Puškins ”Spader dam”. En fotnot ger inte heller upphov till bilder hos målspråksläsaren – på det sätt sagoallusionerna ger upphov till bilder hos källspråksläsaren.

Jag drar således slutsatsen att det är omöjligt att undgå att förändra ett ryskt skönlitterärt verk vid översättning. Jag anser mig med rätta kunna göra denna generalisering eftersom rysk litteratur är speciell i och med att den i regel är mycket rik på allusioner och dolda betydelsemönster. Denna litterära särart har sin grund i en historia fylld av censur och förbud där litteraturen har varit mycket hårt åsatt.

Vad är då resultatet av skönlitterär översättning? För att besvara denna fråga vill jag en sista gång vända mig till Itamar Even-Zohar (1990/2004:197):

In other words, not only is the socio-literary status of translation dependent upon its position within the polysystem, but the very practice of translation is also strongly subordinated to that position. And even the question of what is a translated work cannot be answered a priori in terms of an a-historical out-of-context idealized state; it must be determined on the grounds of the operations governing the polysystem. Seen from this point of view, translation is no longer a phenomenon whose nature and borders are given once and for all, but an activity dependant on the relations within a certain cultural system.

Jag tycker att Even-Zohar har helt rätt i att frågan vad en översättning är måste besvaras utifrån varje verk för sig, och framför allt utifrån den kulturella kontexten. I detta fall – gällande min översättning av Ljudmila Ulickajas ”Pikovaja dama” – anser jag att översättningen är en manipulation. Verket har, som Berman uttrycker det, ”blivit uppsplitat med rötterna från sin hemjord”(2000/2004:284, min översättning).

Jag ser en skönlitterär översättning från svenska till ryska lite som en spegelbild. Normalt sett kan en spegelbild enbart existera tillsammans med det objekt den avspeglar. När det gäller litteratur i översättning kräver vi läsare emellertid att avspeglingen ska existera helt avskild från sin referent. Men upphör inte en spegelbild att existera om den inte har en förankring i det som den avspeglar?

Ulickaja är skolad i en litterär tradition där allusioner och dolda betydelsemönster spelar mycket stor roll. Hon är dessutom mycket skicklig på att använda dessa verktyg och de utgör en viktig del i hennes konstnärliga uttryck. Ulickajas ”Spader dam” på svenska kan inte på långa vägar återge författarinnans talang och gör henne således inte heller full rättvisa.

Utifrån de resultat jag har fått fram drar jag slutsatsen att man vid översättning av rysk litteratur tydligt bör betona det faktum att det utgivna verket är en översättning. Man kan till exempel ge översättarens namn större utrymme på bokens framsida – vilket också är positivt för översättarnas professionella självkänsla. Man skulle dessutom kunna låta översättaren skriva ett förord till utgåvan där den intresserade läsaren kan få allusioner och kulturella företeelser förklarade för sig. Denna strategi gör det givetvis inte möjligt för målspråkläsaren att känna igen verkets alla allusioner – men denne kommer i alla fall vara medveten om att verket är uppbyggt av dolda betydelsemönster och kulturella referenser och således har ett mycket rikt djupplan.

Referenser

Material

Ulickaja, Ljudmila 1999. *Pikovaja dama, I: Ljalin Dom 1999*. Moskva: Vagrius.

Litteratur

- Allen, Graham 2000. *Intertextuality*. London & New York: Routledge.
- Berman, Antoine 2000. Translation and the Trials of the Foreign. I: Venuti, Lawrence (ed.) (2004), *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge.
- Bokmarknaden 2008 – Rapport från Svenska Förläggareföreningen*, <<http://forlaggare.se/media/4433/rapport%20bokmarknaden%202008.pdf>>. Hämtad 2010-01-06.
- Bule, Otto 2006. Složnye prodažy: russkaja literatura v gollandii, <<http://magazines.russ.ru/october/2006/10/bu9-pr.html>>. Hämtad 2010-04-22.
- Carlström, Malin 2008. Reservatet – en kommenterad översättning av Sergej Dovlatovs *Zapovednik*. Magisteruppsats i ryska vid Göteborgs universitet, <<http://slaviska.se/ry/uppsats/magister/malin-carlstrom.pdf>>. Hämtad 2010-01-09.
- Elkost Ludmila Ulickaja: biography, <http://www.elkost.com/ludmila_ulitskaya/biography/biography.html>. Hämtad 2010-05-09.
- Even-Zohar, Itamar 1979. Polysystem Theory. I: *Poetics Today*. Vol. 1:1–2.
- Even-Zohar, Itamar 1990. The Position of Translated Literature within the Literaty Polysystem. I: Venuti, Lawrence (ed.) (2004), *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge.
- Gentzler, Edwin 2001. *Contemporary Translation Studies*. Multilingual Matters.

- Hermans, Theo 1985. *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London, Sydney: Croom Helm.
- Holmes, James S. 1988. The name and nature of Translation Studies. I: Venuti, Lawrence. (ed.) (2004), *The Translation Studies Reader*. London & New York: Routledge.
- Ingo, Rune 2007. *Konsten att översätta: översättandets praktik och didaktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Jangfeldt, Bengt 1982. Kärleken är alltings hjärta. *Vladimir Majakovskij – Lili Brik. Brevväxling 1915–1930*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Jangfeldt, Bengt 2007. *Med livet som insats. Berättelsen om Vladimir Majakovskij och hans krets*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Ljunggren, Magnus 2007. Döden och erotiken i centrum, <http://www.svd.se/kulturnoje/litteratur/doden-och-erotiken-i-centrum_686761.svd>. Hämtad 2010-05-10.
- Ljudmila Ulickaja: biografija, <<http://www.ulickaya.ru/content/view/1271/462/>>. Hämtad 2010-05-09.
- Munday, Jeremy 2008 [2001]. *Introducing Translation Studies*. 2nd ed. London & New York: Routledge.
- Parts, Lyudmila 2008. *The Chekhovian Intertext. Dialogue with a Classic*, <<http://www.ohiostatepress.org/Books/Book%20PDFs/Parts%20Chekhovian.pdf>>. Hämtad 2010-05-09.
- Polsky, Svetlana 2010. O rasskaze Ludmily Ulickoj ”Pikovaja dama”. I: *Slavic Almanach. The South African Year Book for Slavic, Central and East European Studies*, vol. 16, nr. 1.
- Puškin, Aleksandr 1973. *Pikovaja dama*. Leningrad: Chudožestvennaja literatura.
- Pusjkin, Aleksander 1954. *Spader dam*. Stockholm: Tidens förlag.
- Rysslands röst, Ljudmila Ulickaja, <<http://ruvr.ru/main.php?lng=swe&q=3988&cid=126&p=02.06.2009&pn=3>>. Hämtad 2010-05-09.
- Skott, Staffan & Nikolajeva, Maria 2004. Kvinnans bistra vardag i Sovjet, <<http://www.dn.se/kultur-noje/kvinnans-bistra-vardag-i-sovjet-1.296280>>. Hämtad 2010-01-06.
- Šadurskij, Vladimir 2004. Intertekst russkoj klassiki v proze Vladimira Nabokova, <http://window.edu.ru/window_catalog/pdf2txt?p_id=23914>. Hämtad 2010-04-16.
- Vaksberg, Arkadij 1999. *Lilja Brik. Žizn' i sud'ba*. Moskva: Olimp; Smolensk: Rusič.

Åkerström. Hans 2010. *Bibliografi över rysk skönlitteratur översatt till svenska*, <<http://slaviska.se/bibliografi/rysk.pdf>>. Hämtad 2010-01-06.

Bilaga 2 – måltexten

Ljudmila Ulickaja
”Spader dam”

TILL NATASJA

Åldersskillnaden mellan Mur och Anna Fjodorovna verkade bara bli mindre och mindre. Vad det berodde på var svårt att säga: antingen hade drivhjulen i världsmekanismen blivit utslitna, eller kuggarna nednötta. Tiden hade i alla fall börjat gå snabbare och verkade emellanåt hamna i arytmi. I takt med den urartade tidens gång betydde dessa trettio år, som nu fyllde utrymmet mellan sextio och nittio, inte längre någonting. Anna Fjodorovna märkte bara att enkla bestyr tog allt mer tid i anspråk, medan allt mindre tid gick åt till sömn.

Hon vaknade tidigt, snudd på mitt i natten – klockan var ännu inte fyra – av en mardröm. En vuxen man, förminskad till en ansenlig dockas storlek, låg i en skrivbordslåda och klagade: ”Mamma, jag trivs verkligen inte här...”

Det var hennes son och hennes hjärta förvreds av sorg eftersom hon ingenting kunde göra för att hjälpa honom...

Någon son hade hon egentligen inte, bara en dotter. Anledningen till hennes förskräckelse var att drömmen hade varit så verklig och att hon vid uppvaknandet varit säker på att hon faktiskt hade en son som hon helt glömt bort. Sedan tände hon lampan. Ljuset jagade bort hjärnspöket och hon mindes att hon kvällen innan länge hade rotat i skrivbordslådorna i jakt på ett borttappat papper – just detta letande hade framkallat mardrömmen.

Anna Fjodorovna låg kvar en stund innan hon bestämde sig för att stiga upp; det där pappret hade hon ju faktiskt inte lyckats hitta kvällen innan.

Nu hittade hon det med en gång. Det var utlåtandet på en avhandling hon hade skrivit för en sisådär tio år sedan och som nu plötsligt behövdes.

Hela huset sov, en välsignelse vare sig den nu var stulen eller skänkt från ovan. Det var ingen som krävde någonting av henne; helt oväntat fick hon två timmar för sig själv och nu funderade hon på vad hon skulle ägna dem åt. Skulle hon kanske läsa boken som hon hade fått av den kände filosofen eller filologen som under lång tid hade varit

hennes patient, eller skulle hon skriva ett brev till sin kära väninna i Israel?

Hon rättade till sitt sparvgrå hår och drog en gammal kofta över städrocken. Vardagskläder hade aldrig klätt henne: i städrock såg hon ut som en hemmafru från landet. Hon ansågs passa bra i kostym som hon också hade burit sedan studenttiden. Vare sig hon var klädd i grått eller blått såg hon nuförtiden ut som en professor – vilket stämde bra överens med verkligheten.

Anna Fjodorovna kokade sig kaffe, öppnade det litteraturvetenskapliga verket som hennes berömde patient hade skrivit, förberedde ett ark brevpapper och ställde fram en blå skål med godis som hon normalt sett inte tillät sig äta. Hon drog förnöjt in doften av kaffe, men hann inte smaka på det: gnisslande med rullatorhjulen och med spikrak rygg trädde Mur in i köket.

Anna Fjodorovna kontrollerade nervöst att koftans knappar var knäppta på rätt sätt. Ändå hade hon aldrig i förväg kunnat lista ut vad hon hade gjort fel. Om koftan var korrekt knäppt så hade hon tagit på sig förfärliga strumpor eller kammat sig på fel sätt. Men vad kunde väl vara fel om hon under hela sitt liv hade gått med samma fläta, hoprullad till en knut i nacken? Å andra sidan kunde morgonanmärkningarna handla om precis vad som helst. Gardinerna kunde till exempel vara smutsiga eller kaffesorten avskryvård och lukta kokt kål... Förunderligt var bara Anna Fjodorovnas spontana reaktion: hon bad om ursäkt och urskuldade sig. Ibland försökte hon till och med motbevisa anmärkningen, men förebrådde sig alltid i efterhand. Det gjorde ju inte saken bättre. Mur lyfte bara sina naturligt höga ögonbryn ännu högre så att de doldes under den svagt rödbruna luggen, klippte sakta med sina långa ögonlock och tittade missnöjt på Anna Fjodorovna med ögon som hade samma färg som en tom spegel.

Denna gång var Mur tyst när hon hade rullat ut till kökets mitt. Den svarta kimonon hängde i tomma veck som om det inte fanns någon kropp därinunder. Bara gulaktiga, beniga, ständigt ringbeklädda händer och en lång hals med ett litet huvud stack ut som på en marionettdocka.

Hela livet, så länge hon kunde minnas, hade Anna Fjodorovna behövt förbereda sig inför mötet med sin mor. I barndomen hade hon som en simhoppare inför ett hopp stått som förstelnad framför hennes dörr. Som vuxen ställde hon, som en boxare inför en match mot en överlägsen motståndare, inte in sig på att segra, utan på att förlora med värdigheten i behåll. Så här i gryningen hade hennes mor lyckats överraska henne och nu, oförberedd, såg hon för första gången sin mor i ett nytt

ljus, med andra ögon: framför henne stod en ängel, utan kön, utan ålder och nästan utan kropp. Det var bara hennes själ som levde. Och hur den fungerade visste Anna Fjodorovna utmärkt. Med en ny bok i ett stadigt tag sa den:

– Vilka dumheter det står i dessa memoarer! Vem var det som gav mig dem... År 1916 bodde jag fortfarande med far i Paris. Jag var bara en liten flicka. Kaspari gav mig diademet först 1922, när vi var gifta. Och jag spelade bort det 1924 i Tbilisi. Och vid det laget var Kaspari historia och jag var redan tillsammans med Michail. Han var en stor musiker. Hon fnittrade subtilt och flertydigt. Anna Fjodorovna kröp ihop i avsmak för det vulgära språk som sedan följde, en reaktion som skänkte modern stor tillfredsställelse. – Kn...a någon kunde han inte direkt, skrattade Mur ömt. Det stod inte riktigt rätt till med kuken. Där, i Tbilisi, spelade jag bort diademet på kort och på porträttet som Bakst målade har jag ett helt annat diadem, någon struntsak, teaterrekvisita...

Detta var den bästa delen av hennes memoarer – hennes kända älskare. De var legio. Det var inte lite papper som med de finaste fjäderpennor hade blivit fullklottrade till hennes bleka lockars och hemlighetsfulla själs ära. Utifrån hennes porträtt som förvarades i museer och privata samlingar kunde man studera konströrelserna i början av århundradet.

Det var nog verkligen någonting mystiskt med henne; det var inte bara sina älskare hon hade fått på fall. Anna Fjodorovna, Murs enda dotter och ett barn av en sällsynt moralisk nyck, hade hela livet brottats med denna gåta. Hur kom det sig att hon hade fått makt över sin far, sina yngre systrar, över män och kvinnor och till och med över de obestämbara varelser som befinner sig i det smala och plågsamma utrymmet emellan könen? Förutom vanliga män med okomplicerade avsikter blev ständigt feminina bögar och beslutsamma flator som hade vikit av från den tråkiga kvinnovägen förälskade i henne. Något svar på denna fråga hade Anna Fjodorovna inte funnit, men som underkastad en mystisk kraft for hon ständigt fram för att tillfredsställa den sista i raden av sin mors nycker. [SV1]Och Mur trånade, liksom en gravid kvinna, ständigt efter någonting nytt, obestämt – man skulle kort sagt gå okänt vart och hämta okänt vad.

Folk som visade minsta motstånd gentemot hennes omänskliga charm bara försvann: Anna Fjodorovnas sedan länge bortglömde man, dotterdottern Katias man och hela Murs före detta mans släkt... De existerade liksom bara inte.

– Du dricker kaffe, sa Mur och sniffade i luften efter att ha lagt den lögnaktiga boken framför Anna Fjodorovna.

Det doftade gott, men hon ville alltid ha något annat:

– Jag skulle gärna dricka en kopp choklad.

– Kakao? Anna Fjodorovna reste sig hastigt från stolen utan att ens hinna känna sorg över att hennes lilla högtidsstund hade gått i stöpet.

– Vaddå kakao? Den är hemsk, den där kakaon. Gå det verkligen inte att få en vanlig kopp choklad?

– Jag tror inte att vi har någon choklad.

Det fanns ingen choklad i huset. Eller det fanns givetvis mängder av chokladkonfekt i enorma lådor som patienterna hade haft med sig. Men det fanns varken chokladpulver eller blockchoklad.

– Skicka Katia eller Lena. Vad är det för dumheter: att inte ha någon choklad hemma? sa Mur upprört.

– Klockan är fyra på morgonen, sa Anna Fjodorovna i ett försök att försvara sig. Men slog sedan omedelbart ut med armarna: – Men herregud, visst har vi choklad!

Hon tog fram en orörd ask från skänken, slet skyndsamt bort den prassliga cellofanen, tömde ut en handfull chokladbitar och började med en bordskniv separera deras tjocka bottnar från den onödiga fyllningen. Murs stridslystenhet falnade genast när hon fick se denna påhittighet:

– Servera mig på rummet...

Anna Fjodorovna lindade en tjock grytlapp om handen och värmdes upp mjölk i en liten gryta. Händerna skyddade hon som en sångare skyddar sina stämband. Och de var sannerligen värda att skydda: handen var smal med tjocka, långa fingrar och ovala kortklippta naglar kantade av jod. Varje dag stack hon dessa händer beväpnade med en manipulator in i ögats mitt. Hon tog sig försiktigt förbi spända muskelfibrer, fina kärl, Schlemms kanal och Zonulatrådarna; hon trängde igenom en mängd hinnor och kom slutligen fram till näthinnan bestående av tio skikt. Med dessa kraftiga fingrar lappade, stoppade och sammanfogade hon sedan det finaste av livets mirakel...

Med sin mors förgyllda tesked tog hon bort det tunna mjölkskinnet från den tjocka chokladen. Samtidigt hördes ljudet av en liten klocka: Mur kallade henne till sig. Anna Fjodorovna ställde den rosa koppen på en bricka och gick in till modern. [SV3a]Denna satt redan framför spelbordet i samma pose som Picassos "Absintdrickaren". Bronsklockan stod framför henne, med sitt kronbladsansikte nedborrat i ett urtvättat kläde.

– Var snäll och ge mig bara vanlig mjölk, utan din choklad.

«Ett, två, tre, fyra... tio», räknade Anna Fjodorovna vant.

– Mur, den sista mjölken gick faktiskt åt till den här chokladen.

– Katia eller Lena kan väl gå och handla.

«Ett, två, tre, fyra... tio».

– Klockan är halv fem på morgonen. Affären har inte öppnat ännu.

Mur suckade nöjt. De smala ögonbrynen skälvde. Anna Fjodorovna gjorde sig redo att fånga koppen. Den torra läppen med djup amorbåge, varifrån en mängd små rynkor strålade, sträcktes ut i ett hånfullt leende:

– Kan man åtminstone få ett glas vanligt vatten i det här huset?

– Givetvis, givetvis, sa Anna Fjodorovna skyndsamt.

Morgonskandalen verkade ha uteblivit. Eller blivit uppskjuten.

«Hon börjar bli gammal, den stackaren», noterade Anna Fjodorovna tyst för sig själv.

Det var onsdag. På vårdcentralen började mottagningen klockan tolv. Katia kunde få sovmorgon idag. På onsdagar skötte barnbarnen sig själva: sjuttonåriga Lena följde lilla Grisja till skolan innan hon själv gick till högskolan. Katia hämtade, men jag måste vara hemma senast halv sex eftersom Katia började arbeta vid sex: hon höll en kvällskurs i engelska. Lunchen var klar. Innan middagen måste jag köpa mjölk. Den lilla klockan ringde.

«Ett, två, tre, fyra... tio».

– Vad är det, Mur?

Den tunna handen höll ett par glasögon i metall med samma elegans som en lornjett:

– Jag kom att tänka på att jag såg firman Oréal på TV. En mycket vacker flicka rekommenderade en kräm för torr hud. Oréal. Jag tror att det är en gammal firma. Jo, det stämmer, Liletjka beställde deras parfym från Paris. Hon ville ha en enlitersbutelj, men hennes stackars älskare skickade en liten flakong – det var allt han hade råd med. Men skandalen, den blev stor. Jag fick minsann en enliters av Majetskij... Men vad är det jag säger. Det var L'origan Coty och inte Oréal...

Det var ännu en olycka – Mur hade visat sig ha lätt att falla för reklam. Hon ville ha allt: ny hudkräm, ny tandborste eller en ny värstingkastrull.

– Slå dig ned, slå dig ned, sa Mur och pekade på en rund pianopall.

Anna Fjodorovna satte sig. Hon kände till alla cirklar, åttor och loopar – liknande dem i Grisjas modelljärnväg – i vilka hennes mors gamla tankar for fram som små ånglok; de gjorde uppehåll och bytte spår vid i förväg kända platser i hennes storslagna biografi. Nu kom hon in på parfym. Sedan följde hennes väninna och rival Liletjka. Därefter

Majetskij som hon hade stulit från Liletjka. Den berömde regissören. Filminspelningen som hade gjort henne känd. Skilsmässan. Fallskärmsporten – ingen hade kunnat ana att hon hade det i sig. Sedan testpiloten – en riktig charmör. Han hade störtat ett halvår senare och efterlämnat de bästa minnen. Därefter var det den mycket berömde arkitekten. De hade rest till Berlin och hon hade gjort stor succé. Nej, varken i Tjekan eller NKVD var jag med. Dumheter, jag har aldrig varit i tjänst någonstans. Jag låg med dem – det var det enda. Och med nöje! Där fanns det sannerligen karlar. Och du din Katia är sådana tråkmånsar... Riktiga torrbollar...

För fyrtio år sedan hade Anna Fjodorovna velat smälla till henne med en stol. För trettio år sedan – slita tag i hennes hår. Nu lät hon där emot med inre avsmak och äckel de skrytsamma monologerna passera och tänkte sorgset på att den lovande morgonen hade gått förlorad.

Då ringde telefonen. Det var säkert från avdelningen. Något hade hänt, annars skulle de inte ringa så tidigt.

– Ja, ja! Det är jag! Jag förstår inte... Från Johannesburg?

Att hon inte genast kände igen den rösten. Relativt hög men inte alls kvinnlig, med glidande o:n och långa pauser mellan orden som så ofta hos före detta stammare. Han valde sina ord. Trettio år...

Först var det som om allt blod rusade till huvudet och hon blev varm; en sekund senare blev hon svettig och alldeles svag...

– Ja, visst kände jag igen din röst.

Frågan ”hur är det?” blir absurd efter så många år.

– Ja, det går bra. Nej, jag har inget emot det. Vi ses.

Hon lade på luren. Till och med händerna hade tömts på blod; huden på fingertopparna hade försvagats och blivit skrynklig som efter en stor tvätt.

– Vem var det som ringde?

– Marek.

Hon borde ha rest sig och gått därifrån, men orkade inte.

– Vem?

– Min man.

– Det var som sjutton, lever han fortfarande! Hur gammal är han?

– Han är fem år yngre än jag, svarade Anna Fjodorovna torrt.

– Och vad vill han oss?

– Inget. Han vill träffa mig och Katia.

– Han är en sådan odugling. Jag fattar inte att du kunde...

– Han har en klinik i Johannesburg, sa Anna Fjodorovna i ett försök att lägga om växeln – vilket också lyckades.

Mur vaknade till liv:

– Kirurg? Så festligt! Din far var kirurg. Jag råkade ut för en trafikolycka i Kaukasus. Om det inte hade varit för honom hade jag förlorat benet. Han gjorde en strålande operation. Mur fnittrade: – Jag var fortfarande gipsad när jag förförde honom...

Det allra mest förvånande var att detaljerna aldrig tycktes ta slut. Att Mur hade slagit vad om att hon skulle gifta sig och på så vis vunnit en brilliantbrosch av sin berömda väninna visste Anna Fjodorovna sedan länge, men om gipset hörde hon nu för första gången och fylldes plötsligt av ovilja gentemot den sedan länge bortgångne fadern som hon i sin barndom hade älskat så innerligt. Han hade varit tjugo år äldre än modern och, om man bortsåg från Anna Fjodorovna själv, den siste företrädaren för den tyska läkarfamiljen som var så till den milda grad trogen sitt yrke att det inte gick att förena med ett normalt liv. Men han hade haft turen på sin sida. Någon gång i sin ungdom när han arbetade som läkare i en häradsstad hade han utfört en skulltrepation på en ung arbetare som höll på att dö av en svår inflammation i mellanörat. Under den nya makten hade arbetaren kommit upp sig till de mest svindlande höjder. Vid det här laget hade doktor Storch inte längre haft en tanke på det inträffade, men den tacksamme patienten kunde däremot inte glömma sin räddare och gav honom ett slags lejdebrev. Tjänsten som krigsläkare i tsarens armé och därefter i frivilligarmén hade ändå inte hindrat honom från att dö en hederlig och utdragen död i cancer hemma i sin egen säng.

– Ligger detta Johannesburg måhända i Tyskland?

Man skulle kunna tro att den gamla gummans tankar hoppade runt som hungriga vägglöss, men Anna Fjodorovna visste att hennes mamma hade en förbluffande egenhet: hon tänkte alltid på flera saker samtidigt – som om hon flätade en fläta av ett stort antal trådar.

– Nej. Det ligger i Afrika. Sydafrikanska Republiken.

– Jo minsann, boerkriget. Nu minns jag... inte illa. Så glöm nu inte att köpa hudkräm åt mig, sa hon och förde sina trötta fingrar över den skrynkliga huden som liknade en gammal aprikos.

Förr i tiden hade Mur intresserat sig för händelser och människor som om de vore kulisser i hennes liv och statister i hennes pjäser, men med åren hade allt av underordnad betydelse bleknat och i mitten på den stora scenen stod hon nu ensam kvar med sina skiftande önskningar.

– Vad blir det till frukost? Hon höjde lätt på sitt vänstra ögonbryn.

Frukost, lunch och middag var inte av underordnad betydelse. Maten skulle serveras vid en bestämd tidpunkt. Komplet service med knivställ och servett i servettring. Men allt oftare lyfte hon bara upp gaffeln för att genast släppa ner den bredvid tallriken.

– Jag är inte sugen, brukande hon säga med irritation och förargelse i rösten. – Jag kan tänka mig ett rivet äpple eller lite glass...

Hela livet hade hon tyckt om att vilja ha saker och få det hon ville, hennes verkliga sorg bestod i att viljan hade tagit slut, vilket just var det hemska med döden – att den innebar slutet på önskningarna.

Kvällen innan Marek skulle komma städade Katia lägenheten långt in på natten. Lägenheten var i dåligt skick; det var så länge sedan man hade renoverat att städningen inte gjorde det mycket bättre: i hörnen hade taket börjat gulna och stuckaturen flagnade. Möblerna var urgamla och i behov av underhåll; i de söndertorkade bokhyllorna stod dammiga böcker – en blandning av flärd och misär som var typisk för intelligent-sian. Sent på kvällen, iklädda varma gamla morgonrockar som fick dem att se ut som ett par utnötta kramdjur, slog sig Katia och Anna Fjodorovna ner på gobelängsoffan som var lika sliten som de själva.

Anna Fjodorovna lutade sig mot armstödet och Katia drog sina tunna ben under sig och kröp in under sin mammas arm, som en kyckling under en plufsig hönas vinge. I Katia fanns det, trots att hon var nästan fyrtio år, verkligen något kycklinglikt: runda ögon som satt på ett vitblont, liksom fjäderbeklätt huvud, smal hals och en lång näbbliknande näsa. Fågellik charm och fågellik kroppslöshet. Mor och dotter älskade varandra gränslöst, men själva kärleken stod i vägen för deras närhet: mest av allt var de rädda för att såra varandra. Eftersom livet till största del bestod av olika sorters bedrävelser så hade deras tysta klagan, tröstande ord och gemensamma resonemang undan för undan ersatts av tystnad, och därför talade de nu allt som oftast om Grisjas snuva, Lenas tentor eller sömntabletter till Mur. När det inträffade någonting anmärkningsvärt i deras liv tryckte de sig bara allt närmre varandra och satt på så sätt längre än vanligt under tystnad i köket framför sina tomma koppar.

– Innan han reste gav han mig ett mikroskop, ett litet, i koppar – det var helt fantastiskt fint, sa Katia och log. Och jag tog genast med mig det till Tanja Zavidonova. Kommer du ihåg henne? Hon gick i tvåan tillsammans med mig.

– Du har aldrig berättat om något mikroskop. Utan att höja blicken drog Anna Fjodorovna morgonrocken allt tätare omkring sig.

– Jag trodde att du skulle bli arg om jag kom hem med det... Zavidonova lämnade förresten aldrig tillbaka det. Hennes far kanske söp bort det... Vet du, jag älskade honom faktiskt fruktansvärt mycket... Varför skildes ni egentligen?

Det var en svår fråga som det fanns alltför många svar på; som att gå steg för steg nedför en källartrappa – ju längre ner man kom, desto mörkare blev det.

– Vi gifte oss och hyrde ett rum i Ostankino, hos en kvinna som bakade nattvardsbröd. Hennes spis var alltid upptagen, men hela huset var fullt av nattvardsbröd. Det var där du föddes. Det första du åt var dessa nattvardsbröd. Vi bodde där i fyra år. Mur bodde med sina systrar. Hos Eva i staden och hos Beata i sommarstugan. Moster Eva passade upp henne hela sitt liv, stärkte hennes blusar. En gammal ungmö, hon var katolik i hemlighet och sträng utöver det vanliga, hade inte överseende med någon, men Mur avgudade hon. Sen dog hon plötsligt, inte sextio fyllda. Och mamma krävde genast min hjälp. Hon vägrade ta emot främmande hembiträden.

– Men varför sa du inte nej? slängde Katia plötsligt ur sig.

– Hon var nästan sjuttio och hade fått den där diagnosen... Jag kunde ju inte lämna en döende människa.

– Men hon dog ju inte...

– Marek sa att hon var lika odödlig som marxism-leninismen.

Katia muttrade:

– Fyndigt.

– Javisst. Men han misstog sig, ser du. Mamma överlevde gudske-
lov till och med marxismen. Och tumören kapslade in sig. Den slukade
en bit av lungan och dog. Jag tog hand om henne och faster Beata tog
hand om dig. Hon tyckte inte om barn så vi lämnade dig genast i Pacha
och hämtade dig först när du skulle börja skolan.

– Men varför flyttade inte far med dig hit?

– Det var det inte ens tal om. Hon avskydde honom. Han bodde
kvar i Ostankino tills han gav sig av.

– Men släppte de verkligen iväg folk då?

– Det var ett specialfall. Genom Polen. Hans mor var kommunist
och hade flytt från Polen till Ryssland med honom och hans äldre bror.
Hans far stannade kvar i Polen och berövades livet. Det var en stor fa-
milj och många klarade sig, någon flydde till Holland, en annan till
USA. Marek har berättat för mig men jag minns inte längre. Du har en
hel drös släktingar spridda över världen. Och själv bor han ju i Sydafri-
ka, sa Anna Fjodorovna med en suck.

- Men vad sa Mur? fortsatte Katia sin försenade undersökning.
Anna Fjodorovna skrattade tyst för sig själv:
- Hon har beställt manikyr till imorgon och bett att få sin randiga blus struken.
- Ja men, jag menade då...
- Mur förbjöd mig att brevväxla med honom. En gång kom en israel av polsk härkomst hit. Han hade med sig flera hundra dollar till mig och leksaker och kläder till dig. Hon fick veta och ställde till en sådan skandal att jag inte visste vart jag skulle ta vägen. Jag vet inte vad jag var mest rädd för. På den tiden skickades man raka vägen i fängelse för innehav av dollar. Jag lämnade tillbaka alltihop till polacken och hälsade Marek att han skulle tänka på vår säkerhet och inte skicka oss någonting mer.
- Det hela är så dumt... viskade Katia nedlåtande och smekte sin mor över tinningen.
- Nej, det är livet, suckade Anna Fjodorovna.
Men samtalet lämnade en dålig eftersmak: Katia verkade tycka att hon levde på fel sätt...
- Tidigare hade hon inte märkt av något sådant.

Efter en flera dagar lång köldknäpp steg temperaturen; det började snöa och kvarteret täcktes undan för undan av ett tjockt snötäcke. Ut ur stalinhusets omänskligt höga ingång, placerad på en granitsockel, steg en äldre man iklädd tjock fårskinnsjacka och en pälsmössa tillverkad av två rävsinn. På den breda trappan mötte han en galning i beige kavaj och med en röd halsduk slängd över axeln. Någon mössa hade han inte så hans grå lockar var täckta av snö.

Dörren hade ännu inte hunnit slå igen, och den gråhåriga rundade smidigt den påpälsade mannen och slank in i trappuppgången.

Främlingen ringde på rätt dörr och hörde hur någons steg avlägsnade sig från dörren och hur en kvinnoröst skrek: ”Grisja, ge tillbaka modellern!” Därefter hörde han ett lätt glasklirr och ett irriterat utrop: ”Men öppna dörren då!” och så öppnades dörren.

Innanför dörren stod en storväxt äldre kvinna i vars ansikte man kunde ana ett bekant drag. Kanhända bestod detta drag i en liten lilaaktig leverfläck på hakan som förr i tiden hade sett ut som ett gulligt litet födelsemärke. Kvinnan höll en avslagen hals från en glasburk i ena handen och tittade på honom med förskräckelse.

I slutet av korridoren, där den vek av in mot ett litet rum, var vatten utspillt och en okänd ung kvinna stod på huk med en trasa i händerna.

Kvinnan var inte ens dotter, utan dotterdotter till den nyss anlände. Hon var mycket lång och gänslig, med smala axlar och runda ögon. Från det bortre rummet hördes återigen: ”Grisja, ge tillbaka modellern!”

Gästen drog in en resväska på hjul efter sig och stannade upp. Samtidigt som hon sög på ett blödande finger sa Anna Fjodorovna vardagligt:

– God dag, Marek!

Han tog henne om axlarna:

– Anna, det är inte klokt! Hela världen är förändrad, allt annat är förändrat, bara detta hus är sig likt.

Från det bortre rummet kom Katia med den trilskande Grisja.

– Katusjka! suckade den nyanlände.

Detta var Katias sedan länge glömda smeknamn som hon hade fått för länge sedan, när hon var en knubbigt liten bebis.

När hon tittade in i hans ungdomliga, solbrända ansikte, som var mycket vackrare än hon kunde komma ihåg, mindes Katia hur mycket hon hade älskat honom och hur hon hade skämts över denna kärlek och försökt dölja den för sin mor för att denna inte skulle bli ledsen. Och nu verkade det plötsligt som om kärleken fanns kvar i djupet av hjärtat och Katia blev generad och rodnade:

– Det här är mina barn, Grisja och Lena.

Och så lade han plötsligt märke till att Katia hade ett åldrat och rynkigt ansikte och händerna, som hon hade kupat under hakan, var inte heller unga. Han hann knappt granska sina nyfunna barnbarn förrän en dörr sakta öppnades långt in i lägenheten. I dörröppningen visade sig Mur åtföljd av ett lätt skrammel från rullatorns metallstänger.

– Spader dam, viskade gästen med största förundran. Det är inte klokt!

Han började av någon anledning skratta och kastade sig fram för att kyssa hennes hand. Hon sträckte med en elegant rörelse fram den torra handen och stod sedan framför honom, skör och majestätisk, som om det var just till henne denne stilige herre – från utlandet minsann – hade kommit. Den förnäma gummans nymanikyurerade hand liksom trollade bort den allmänna förlägenheten och hela familjen fick klart för sig hur man borde uppföra sig i en sådan här extraordinär situation.

– Du ser fantastisk ut Marek, sa hon älskvärt. – Åren klär dig.

Utan att släppa hennes förtrollande hand började Marek pladdra på polska.

... Det förhöll sig som så att detta var deras barndoms språk. Hon hade hetat Czarnecka som ogift och var född i ett av de halvgotiska,

smala husen i Gamla staden; han var son till apotekaren på Krochmalna – den judiska gatan i Warszawa som av olika anledningar har blivit känd över världen.

Katia mötte sin mammas blick: också här lyckades Mur dra till sig mer uppmärksamhet än både dottern och barnbarnen.

– Du är välkommen in på mitt rum, sa hon till Marek med barmhärtighet i rösten – som om hon inte alls mindes hur illa hon hade tyckt om honom för trettio år sedan. Men då inträffade någonting högst oväntat.

– Tack så mycket, madam. Jag har bara en och en halv timme till mitt förfogande i dag och jag vill tillbringa den tiden med barnen. Jag tittar in till er imorgon, men tillåt mig nu att följa er till ert rum.

Hon hann inte protestera innan han beslutsamt och glatt vände hennes vagn tillsammans med henne själv och körde henne in i rummet.

– Ni har det lika elegant som förr. Tillåt mig att sätta er i fåtöljen, föreslog han med en röst som antydde att det inte fanns några andra möjligheter.

Anna Fjodorovna, Katia och Lena stod som fastfrusna i dörren och väntade sig tjut, skrik och sönderslagna koppar. Men ingenting sådant följde: Mur sjönk välvilligt ned i fåtöljen. Han böjde sig ned och vidrörde hennes smala fot som var nedstucken i en torr sko gjord av blått skinn och sa med ganska sträng röst:

– Nej men, sådana skor ska ni absolut inte bära. Jag ska skicka er ett par som ni kommer att trivas i. Det är en specialfirma. Flickorna får bara se till att mäta er fot.

Han lämnade henne ensam och stängde dörren efter sig. Fullkomligt bestört frågade Anna Fjodorovna honom:

– Hur kan du tala så till henne?

Han slog överlägset ut med handen:

– Jag är van. Åttio procent av patienterna på min klinik är äldre än åttio och de är alla rika och nyckfulla. Det tog mig fem år att lära mig handskas med dem. Och din mamma är en riktig Spader dam. Pusjkin måste ha haft henne i åtanke. Okej. Kom nu Grisja så går vi och ser efter vad som finns i väskan.

Grisja drog den stora, mycket lovande väskan efter sig och glömde genast bort modelleran som han alldeles nyss så flinkt hade gjort stopp i handfatet med.

Anna Fjodorovna stod invid det dukade bordet. Det var som om allt som pågick inte hade någonting med henne att göra. Inte ens den trofasta Katia kunde ta ögonen från Mareks solbrända ansikte och Anna Fjodorovna tyckte att hennes leende såg kraftlöst och lite enfaldigt ut.

”Vilken tur att jag aldrig använde den där svarta flaskan med hårfärg som jag köpte igår”, tänkte hon. ”Han skulle säkert ha trott att jag försökte se ung ut för hans skull. Men det är ändå inte bra att jag ser så ovårdad ut – så fort han åker ska jag färga det.”

Han slängde en blick åt hennes håll och gjorde en bekant gest med handleden som om han spelade pingpong. Anna Fjodorovna mindes plötsligt hur duktig han hade varit på pingpong, som hade blivit populärt just när de träffades.

Han talade ledigt och avspänt med barnen. Han hade lagt handen på Katias axel och lät den ligga kvar. Hon stod helt apatisk under tyngden av hans hand, som en ko.

”Precis som en ko”, tänkte Anna Fjodorovna.

Presenterna kunde inte vara bättre – en trådlös telefon, en kamera, några tekniska prylar. Han tog fram ett litet fotoalbum ur innerfickan på sin luggiga kavaj; han visade sitt hus i Johannesburg, kliniken och så ett vackert tvåvåningshus på en strand som han kallade för sommarstuga.

Sedan tittade han på klockan, smekte Grisja över nacken och frågade när han kunde komma dagen därpå. Han stannade verkligen bara en och en halv timme hemma hos dem.

– Jag skulle vilja komma tidigare. Går det bra? vände han sig till Anna Fjodorovna, som tyckte att han verkade vara lite rädd för henne.

– Har du ingen rock? sa Grisja hänfört.

– Jag har faktiskt en jacka på hotellet, men vad ska jag med den till? Jag har en bil som väntar där nere.

Barnen tittade på honom med sådan hänförelse att Anna Fjodorovna blev lite stött, vilket hon genast skämdes för: det hela var när allt kom omkring förstaeligt – han hade alltid varit förtjusande och med åren hade han nu dessutom blivit stilig... Men hennes hjärta värkte lätt av sorg och förundran.

* * *

Faderlösheten i slakten hade, som brukligt, förstärkts med var generation. I den här familjen hade den siste mannen, eller familjefadern, faktiskt varit gamle Czarnecki, ättling till en grym polsk härförare och den ömmaste förälder till tre vackra flickor: Maria, Evelina och Beata.

Själv hade Anna Fjodorovna till en början blivit moderlös när Mur av en plötslig ingivelse lämnade doktor Storch: hon hade helt enkelt bara gått hemifrån en dag och liksom bara glömt att återvända... Några dagar senare sände hon bud efter de nödvändigaste sakerna. Till dessa

hörde emellertid inte den då ett och ett halvt år gamla dottern. Mur gifte om sig på nytt, och även om det inte var hennes sista äktenskap, så var det i alla fall ett steg i rätt riktning. Intuitionen hade sagt henne att de dekadenta poeternas och ostyriga hjältarnas tid var över. Murs första försök i den nya litteraturen hade inte varit speciellt lyckat, men där- emot kröntes de följande slutligen med framgång: hon fick tag på en riktig sovjetisk klassiker, en mästare på att hyckla i asketisk förpackning och med lidelser som passade en nyrik. När han visade upp en ny samling porslin, en nyinköpt Borisov-Musatov eller en skiss av Vrubel slog han älskvärt ut med armarna och sa:

– Det är Murkas nycker. Jag skaffade mig ett adligt fruntimmer och nu får jag betala för det...

Hennes sista äktenskap fungerade utmärkt; lilla Anna befann sig hos sin far och man hade än så länge inte en tanke på henne. Mur gav sig in i den stora litteraturen: hon hade en affär med en chefsdramaturg, med en mycket känd regissör och några lösa förhållanden som utspelade sig på Svarta havets förstklassiga sanatorier – en mycket passande kuliss för detta ändamål. Till slut byggdes ett gediget hus i centrala Moskva där man vid tilldelning av lägenheter inte på plebejiskt vis tog hänsyn till antal kvadratmeter per person, utan till författarsjärens sanna dimensioner. Men även här fanns vissa byråkratiska begränsningar och det blev nödvändigt att skriva båda systrarna i lägenheten och hämta hem flickebarnet. Mur hade dessutom upptäckt att hennes klassiker slängde lystna blickar på yppiga servitriser och unga städerskor och beslöt att det var dags att stärka familjebanden och ge klassikern möjlighet att visa sina färdigheter som förälder till den redan stora flickan.

Mur hade alltså hämtat sin sjuåriga dotter hos den ålderstigne kirurgen. Den lilla flickan som avgudade sin far blev förflyttad från det lata, ljuva livet i Odessa till den stela, nyförvärvade lägenheten i Moskva. Undan för undan glömde hon sin far, som hon numera var förbjuden att ha kontakt med. Efter Murs vilja bytte man flickans fågelklingande tyska efternamn mot ett mycket berömt, man krävde att hon skulle kalla den tjocke flintisen ”pappa” och lämnade henne sedan till den andra mostern, som året runt vistades i författarens sommarstuga. Några år senare började kriget och familjen evakuerades till Kujbysjev, varifrån hon hela livet skulle bevara minnet av den fruktansvärda kölden. Därpå följde återresan till Moskva i en het regeringsvagn och det glada mötet med staden, som hon först månaderna efter återkomsten kom att se som sin hemstad. Sin far träffade hon aldrig mer, och bevarade bara en vag föreställning om sin djupgående likhet med honom.

Anna Fjodorovnas dotter Katia hade ännu otydligare minnen av sin far. Det rörde sig bara om fragmentariska stillbilder, om än detaljerade: hon mindes hur hon hade legat sjuk i sin säng med omslag om öronen när hennes pappa kom och gav henne en hundvalp... hur hon hade stått på trappan och tittat på när han med hjälp av en lång pinne med krok i änden fiskade upp en hink som hade trillat ner i brunnen... hur de hade lämnat det lilla trähuset som luktade bittert och skarpt av rök och promenerat längs den igensnöade vägen till det enorma tsarpalatset med stora fönster från golv till tak, kakelugnar, tavlor på väggarna och där det hade doftat sommar och skog...

Faderns besök i Pachra där Katia, liksom sin mor, hade bott tills hon började skolan mindes hon nästan inte alls. Ett enda starkt minne fanns kvar: hur hon, Katia, iförd prickig kattdjurspäls och pälsmössa hade gått längs den smala stigen till busshållplatsen och hållit tant Beata i ena handen och sin far i den andra. Bussen hade redan stått på hållplatsen och hon hade varit väldigt rädd att fadern skulle komma försent och inte hinna gå på den. Hon hade ryckt åt sig handen och skrikit efter honom:

– Spring, spring då!

Samma år hade han uppfyllt Katias önskan.

Hennes barndoms kärlek låg förvånansvärt djupt begraven. På många år hade Katia varken tänkt på honom eller den välsignade tyska manicken som man kunde studera rutmönstret på ett lökskal eller fötterna på en lus med.

Lena, som Katia hade fått när hon var mycket ung, mindes inte sin far över huvud taget. De hade skilts ett år efter Lenas födelse. Han hade aldrig betalat underhåll och Katia visste bara från gemensamma bekanta att han var vid liv.

Innan Grisja föddes hade familjen bestått av fyra kvinnor, men ingen, förutom Mur, led av den totala avsaknaden av män. Mur betraktade sedan länge sin dotter Anna som en könlös, färglös varelse som bara dög till skyndsamma hushållssysslor, och varför hennes dotterdotter Katia levde ett sådant tråkigt liv kunde hon inte förstå. Mur var väldigt förvånad över att det blev barn gjorda trots denna totala brist på kvinnlig begåvning. De var ju precis som djur: kn...de bara för att fortplanta sig...

Vad det gällde Katia misstog sig Mur ordentligt. Hon hade nämligen en ovanligt lyckad olycklig kärlek till följd av vilken hon hade lämnat sin förste, diffuse man. Med föremålet för sin stora kärlek hade hon genomgått ordentliga prövningar och fått sonen Grisja. I tretton års tid

hade hon nu sprungit på sällsynta träffar med sin rättrådige älskare och sköt för varje år upp ögonblicket då hennes son äntligen skulle få lära känna sin hemlige far. Familjen är helig, påstod han, och Katia kunde inte annat än att hålla med.

Faderlösheten hade i deras familj på så sätt blivit en högst medärvd företeelse som efter tre generationer var fast rotad. Varken Anna Fjodorovna, Katia eller den nu vuxna Lena skulle någonsin komma på tanken att ta med sig ens den mest blygsamme, mest oansenlige man till denna bostad som helt och hållet tillhörde Mur. Full av förakt för sina kvinnliga ättlingar hade Mur förbjudit dem att göra det.

Anna Fjodorovna och Katia hade helt och hållet funnit sig i både den faderlösa andan och den kvinnliga ensamheten, och Lena, en flicka som var oerfaren just inom det område där hennes gammelmormors talanger hade manifesterat sig maximalt, funderade över huvud tagit inte på saken.

Desto tydligare upplevde Anna Fjodorovna det som om hela huset hade tappat förståndet efter Mareks första besök. Det räckte inte med att åttaårige Grisja sprang för att öppna när Marek ringde på; den långa räkeln Lena som den vintern nästan mätte en och åttio och Katia själv rusade också mot dörren. De reagerade med en sådan exalterad snabbhet att man kunde tro att det var minst tomten som stod där på andra sidan dörren. Marek slog dessutom an den där smaklösa röd-vita tonen: ovanför den afrikanska solbrännan yrde kritvitt, lockigt hår, och istället för den tarvliga röda rocken med vit bomullskrage hade han slängt en yllehalsduk om halsen. Den var mörkt blodröd och av sådan ypperlig kvalitet att dess materiella värde nästan övergick till andligt. Han var som en tomte bör vara: glad, rosig och otroligt generös när det kom till diverse presenter och godsaker och desto mer när det kom till löften. Till och med Mur visade ett omåttligt intresse för honom.

Anna Fjodorovna plågades av en självförnedring som hon inte på länge hade upplevt. Marek, som fram till för tre dagar sedan inte hade haft någon aning om Grisjas och Lenas existens, spelade idag en så stor roll i deras liv: det enda Lena talade om nu för tiden var om hon skulle studera i England eller USA, medan Grisja yrade om någon grekisk ö där Marek hade ett sommarhus i form av en tvåplansvilla vars baksida vätte mot en rosafärgad klippa och där man hade utsikt över en liten vik där en vit yacht låg fastnålad i buktens mitt som en elfenbensbrosch på blå sidan. Grisja hade tömt albumet med Mareks fotografier och brokiga avtryck från ett främmande, orealistiskt liv låg spridda över hela lägenheten, till och med inne hos Mur.

Men det som sårade henne allra mest var att Katia gick omkring med ett idiotiskt leende på läpparna och till och med nynnade lite grann – precis som sin mormor. Till råga på allt hade den rättrådiga Anna Fjodorovna dåligt samvete för att hon bar på sådana skamliga känslor och att hon inte kunde hantera dem.

På Anna Fjodorovnas arbete hade också inträffat något otrevligt. Det gällde ett av hennes svåraste fall på sista tiden, en ung polisman som inte hade blivit remitterad utan inlagd akut. Han hade genomgått en ovanligt lyckad operation efter vilken man med säkerhet kunde säga att i alla fall det ena ögat var räddat. För någon dag sedan hade han släpat en TV från ett hörn i hallen till ett annat – och så hade hela det fina arbetet gått i stöpet. Nya bristningar på näthinnan hade uppstått och det var nu inte alls säkert om hon än en gång skulle kunna rädda den där idiotens öga...

Marek hade kommit till Moskva i affärer. Alla hans göromål inskränkte sig till ett möte med några medicinska tjänstemän som var planlagt just till första kvällen av hans vistelse. Det rörde sig om något slags specialutrustning för postoperativ vård av sjuka som han var involverad i att utveckla. Som han själv senare tillstod var dessa förhandlingar en förväändning för att träffa dottern. Det där första försöket att återuppta förhållandet med den gamla familjen hade han inte upprepat på alla dessa år – han hade alltför stor erfarenhet av sovjetmakten både i dess ryska och polska form.

Han hade väntat vad som helst av denna resa men var inte beredd på att träffa sådana godtrogna barn. Barn, som ju faktiskt tillhörde hans egen familj och som hade klarat sig utmärkt utan honom och inte verkade veta någonting om honom.

Till och med den gamla surpuppan väckte skuggan av ömhet och intresse hos honom. Denna dag hade han tillbringat några timmar med henne. Det föll sig så att Grisja hade gått till en klasskamrat för att dansa runt ännu en gran och Lena för att köra på ännu en tenta.

Marek, den listige filuren, frågade Mur om Stalinpriset som klassikern hade fått en gång i tiden och det visade sig vara en lyckträff. Mur försjönk i behagliga minnen. Hennes mans sista succé hade sammanfallit med ett nytt uppsving för Mur. Hon hade haft ett helt batteri av lysande framgångar inom ett närliggande fält: en stormig romans med en hemlig general som hade hållit hela den litterära processen i sin håriga knytnäve, affärer med sin mans sekreterare, med sin bästa väninnas man, med någon akademiker inom biologin och så vidare, och så vidare.

Vittne till allt detta blev den besvärade dottern Anna med en puritansk längtan i själen och en djup förtvivlan som hon upplevde på grund av att hon trots allt var oförmögen att inte älska denna tunna, omänskligt vackra kvinna som var hennes mor.

Murs berättelse var osammanhängande, selektiv och full av namn och detaljer men Marek fick en tydlig bild av vad som hade hänt. Han hade dessutom hört en hel del av Anna...

Efter att ännu en gång gjort kollegerna svartsjuka med sin geniala framsynthet dog klassikern lägligt – inte långt efter den lovprisade härskaren. Han lades under en tung, grå sten på Novodevitjekyrkogården och Murs liv blev för ett tag lite tråkigt. Pengar hade hon för övrigt i överflöd och de fullkomligt strömmade in – författararvoden, ersättningar för filmrättigheter och nya upplagor. Andra skulle ha njutit av livet, men Mur blev rastlös. Romanserna tråkade ut henne, tappade sin sälta, och önskningarna tappade sin spänst. Åren mellan femtio och sextio visade sig bli tråkiga. Efteråt förklarade hon detta med att hon hade varit i klimakteriet. Men klimakteriet hade fått ett lyckligt slut. Mur hade gått igenom två små och för den tiden ovanliga operationer. Hennes väninna Verotjka som var en känd filmskådespelerska tipsade om sin läkare och en viss uppfräschning kom till stånd. Därefter hade hon givetvis haft en ny affär. En bländande, oerhörd romans med en ung skådespelare. Fyrtio års skillnad. Hon hade slagit alla rekord och skrynklat ned alla lakan. Några av hennes väninnor hade legat på ålderdomshem och sjukhus, andra tog sig igenom de sista åren av förvisning medan hon, sprudlande av liv, med fasta bröst, liten stjärt och restaureerad hals hade tagit emot en vacker pojke med zigenaraktigt utseende, vars unga fru stod ursinnig vid huvudingången. Moskva larmade, livet gick vidare...

Och sedan hade allt ställts på sin ända. Den unge skådespelaren hade supit ned sig förvånansvärt snabbt. Väninnorna hade en efter en börjat falla ifrån och dottern Anna hade flyttat hemifrån; hon hade gift sig med en spinkig student som till råga på allt var jude – och sådana hade ju Mur tyckt illa om allt sedan sin barndom. Alltså, låt dem leva, man behöver ju inte kasta dem i gaskammaren direkt, men man behöver ju inte heller gifta sig med dem...

”Intressant, mycket intressant. Undrar vem hon tar mig för egentligen?” tänkte Marek, men ställde inga frågor utan fortsatte att lyssna uppmärksamt.

... Hennes gamla älskare hade dött en efter en, både generaler och civila. Och värst av allt var att hennes tio år yngre syster Eva, den trog-

na, tillgivna, också hade dött... Hon hade blivit tvungen att hämta tillbaka Anna till huset och inom kort flyttade även Katia in. Innan hon hade hunnit blinka var huset fullt av ungar. Livet hade blivit betydelse-löst, utan glädje, utan intressen...

[SV4] När hon gick in i moderns rum för att plocka undan tekopparna, lade Anna Fjodorovna märke till att Mur såg lika salig ut som barnen och att hon dessutom befann sig i fullständig stridsberedskap: rösten var en oktav lägre än vanligt, spinnande, ögonen verkade vara två storlekar bredare och ryggen om möjligt ännu rakare än vanligt. Tigrinnan på jakt – så kallade Anna Fjodorovna sin mor vid sådana tillfällen.

Marek satt med ett hemlighetsfullt leende på läpparna.

Den sista kvällen av familjeextas var i full gång och Anna Fjodorovna försökte märkas så lite som möjligt. Grisja klängde på Marek och släppte honom emellanåt bara för att ta sats och hoppa högre upp och trycka sig allt närmre honom.

Trots att Lena var på väg att köra på sina tentor skolkade hon under dessa avgörande dagar och gick som en skugga efter sin nya morfar. Dagdrömmarna om England förtoj helt intresset för den inhemska vetenskapen och hon kände inte någon som helst oro inför morgondagens tenta. Anna Fjodorovna ansträngde sig för att överhuvudtaget inte titta på Katia, vars ansiktsuttryck var helt outhärdligt.

När klockan närmade sig midnatt tog Marek farväl av alla och gick så in till Mur. Hon tittade på TV och åt choklad med en värmeflaska mellan fötterna. Det var en av hennes grundläggande principer: en njutning fick inte stå i vägen för en annan. Vad gällde värmeflaskan som Anna Fjodorovna invänt mot under de senaste trettio åren, hade Mur under sin ungdom blivit van vid att lägga sig i en uppvärmd säng till och med i de fall den varma flaskan inte var hennes enda nattkamrat.

Mot Marek, som respektfullt bugade sig inför henne, sträckte hon högdraget fram en smal papperslapp till hälften nedklottrad med spretiga bokstäver.

– Det här är till dig, gamle gosse; en lista på vad jag behöver.

Utan att titta på den stoppade Marek lappen i fickan:

– Det ska bli ett sant nöje...

Han visste hur gamla gummor skulle tas. Han gick ut medan Anna Fjodorovna dröjde kvar för att rätta till kuddarna som stack fram bakom Murs rygg.

Mur slickade fingret som vad nersmetat med choklad, log hemlighetsfullt och frågade utmanande:

- Nå, förstår du nu?
- Vaddå? sa Anna Fjodorovna förvånad. Vad är det jag ska förstå?
- Hur mina älskare behandlar mig! myste Mur.

”Första tecknet på att det går utför”, avgjorde Anna Fjodorovna.

Barnen ville följa honom till hotellet. [SV2]Han bodde i närheten på före detta Baltjug som under de senaste åren hade förvandlats till någonting alldeles storslaget. Det förde tankarna till sagans kristallbro som vid ett magiskt ord under loppet av en natt förflyttar sig från den ena strandkanten till den andra.

– Nej, nu låtsas vi att vi redan har tagit avsked, sa han förvånansvärt bestämt och Grisja som vanligen gnällde över det mesta och var van vid att få som han ville, lugnade sig genast.

Marek virade den plågsamt röda halsduken och kysste nu för sista gången barnen så naturligt att man inte kunde tro att han hade träffat dem för bara fem dagar sedan. Sedan tog han ned Anna Fjodorovnas päls som var luggsliten över bröstet och sa med den där kategoriska rösten:

- Låt oss gå en sväng innan vi skiljs.

Av någon anledning gav Anna Fjodorovna efter, trots att hon för en minut sedan inte hade haft en tanke på att ge sig ut och promenera med honom. Utan att säga ett ord gled hon in i pälsen och tog på sig orenburgsjalen som hon hade fått i gåva. Hon accepterade presenter om hon erbjöds dem: chokladaskar, böcker, kuvert med pengar. Hon tog emot dem och tackade reserverat, men hon satte aldrig några priser på sina operationer och var i detta avseende på pricken lik sin framlidne far – vilket hon emellertid inte hade en aning om.

När de hade kommit ut tog han henne under armen. Från Lavrusjinskijgränden gick de ut på Ordynka. Gatan var ren, vit och folktom. Några få förbipasserande såg sig om efter den magerlagde utlänningen iförd blott en tunn ljus kavaj som utan brådska promenerade tillsammans med en ålderstigen kvinnlig medborgare insvept i en tjock päls. Det var omöjligt att lista ut vilket förhållande de hade till varandra: hon var alltför kultiverad för att vara hans hembiträde och för gammal och konstigt klädd för att vara hans fru.

– Vilken underbar stad. Av någon anledning minns jag den som dyster och smutsig...

- Det varierar från dag till dag, svarade Anna Fjodorovna artigt.

”Varför var du tvungen att komma hit och vända upp och ned på allt och oroa alla?” tänkte hon. Men sa ingenting.

– Vi går och sätter oss någonstans en stund, föreslog han.

– Var då? Mitt i natten? sa hon förvånad.

– Det finns en massa nattöppna ställen. Inte så långt härifrån ligger en fantastisk liten restaurang. Barnen och jag åt lunch där igår...

– Men du ska ju stiga upp i gryningen, sa Anna Fjodorovna undvikande.

Marek skulle med ett tidigt flyg och själv skulle hon stiga upp halv sju. Hon blev lugn av att morgondagen kom på tal. Han åker och allt kommer att snurra på som vanligt, upprymdheten där hemma får ett slut.

– Jag skulle vilja bjuda barnen till Grekland över sommaren. Har du någonting emot det?

– Nej, det har jag inte...

– Du är en ängel, Anna... Och min allra största förlust...

Anna Fjodorovna sa ingenting. Varför hade hon ens gått med på att promenera med honom! På grund av den mångåriga vanan av att underkasta sig i hemmet. Hon skulle ha sagt nej...

Han kände hennes irritation och grep med sin tunna handske om hennes tjocka vantar:

– Anna. Tror du att jag ingenting ser och ingenting förstår? Att emigrera är svårt, mycket svårt. Och jag har gått igenom det tre gånger. Från polska till ryska, från ryska till hebreiska, och de sista femton åren – engelska. Och varje gång måste man börja om från början, med alfabetet... Jag har varit med om mycket. Jag har krigat, svultit och till och med suttit i fängelse...

Han hade varit så snäll. Tredjeårsstudent och helt olik de kraftfulla hannar som hurtigt utförde något i stil med hundars parningsritual kring hennes mor. I enlighet med sina skyldigheter som doktorand hade hon haft ansvar för en grupp studenter och deras kärlek hade vuxit fram bland tappar och stavar. Länge och väl hade hon dolt deras förhållande för alla. Hon hade skämts över att han varit så ung. Men det var just hans ungdom och avsaknaden av aggressivitet som omedvetet hade fått henne intresserad. Hans bröstorg var vit och hårlös och till vänster, invid bröstvårtan, hade han en stjärnbild av födelsemärken som påminde om Karlavagnen i Stora björn. Han var alltjämt den ende mannen i hennes liv, och hon ångrade varken att han varit den enda eller att det var just han... Men hon hade alltid varit medveten om att det var en ren tillfällighet att hon hade blivit gift. [SV5] När hon var sexton hade hon bestämt sig för att hon aldrig skulle gifta sig: det mest motbjudande hon

visste var den spinnande rösten, det upphetsade skrattet och de utdragna stönandena från moderns sovrum... de eviga parningslekarna, den eviga brunsten. För ett ögonblick förlorade hon sig i barndomens starka föreställning om sexets utplånliga smuts. På den tiden hade hon tyckt det var obehagligt att ens titta på gifta par, eftersom hon genast föreställde sig dem svettiga och stönande, i färd med denna styggelse... Vad fint att få vara nunna, klädd i vitt, rent, utan allt det där... Men vilken lycka, trots allt, att Katia fanns...

Marek talade, malde på om något, men det passerade henne precis som snön. Men plötsligt vaknade hon till av hans stapplande ord:

– ...det är ett riktigt mirakel, hur en förbannelse kan förvandlas till en välsignelse. Hon är ett monster, ett egoismens geni, en Spader dam som har utplånat alla, begravt alla... Hur står du ut med det? Du är ett riktigt helgon...

– Jag? Ett helgon? Anna Fjodorovna stannade upp så hastigt som om hon hade gått in i en stolpe.

– Jag är rädd för henne. Och man har sin pliktkänsla. Och medlidande...

Han ställde sig nära henne, ansikte mot ansikte, och hon såg att han inte alls var så ung, att hans hy var åldrad och full av små vassa rynkor och mörka leverfläckar under den konstanta solbrännan.

– Men säg, vad kan jag göra för att hjälpa dig?

Hon gjorde en lätt rörelse med den grå vanten:

– Följ mig hem...

Marek ringde oftare från sitt Johannesburg än väninnorna ringde från Sviblovo. Grisja väntade otåligt på hans samtal och fullkomligt kastade sig på telefonluren och skrek till alla: ”Marek! Är det du?” Lena ägnade sig uteslutande åt engelskan och förberedde sig på att resa. Hon hade plötsligt blivit företagsam, en egenskap hon tidigare saknat, och valde med förnuft och stor noggrannhet platsen för sina kommande studier. Till och med Katia som alltid brukade vara lugn och lite slö gick och väntade på något slags förändring som på ett eller annat sätt hängde ihop med faderns uppdykande – hon verkade till och med ha svalnat något gentemot sin hemlige vän, som i sin tur började tala vagt om att eventuellt lämna sin familj.

Marek tog entusiastiskt itu med att uppfylla sina jullöften. Det första tecknet på detta var ett par helt och hållet ortopediska skor åt Mur. De var oerhört fula och säkert minst lika sköna. De levererades till dörren praktiskt taget av förstesekreteraren på Israels ambassad – en gam-

mal vän till Marek. Mur provade dem inte ens utan bara fnös. Skorna var som gjorda för tanter – de hade låg, bred klack och yttersula av gummi. Mur hade de senaste sjuttio åren enbart burit öppna pumps på utsökta klackar med höjd efter gällande mode.

Efter skoparet följde ett par minidatorer, vars pris inte stod i proportion till deras storlek. Marek hade till och med brytt sig om att skaffa datorspel till Grisja. Lena hade ännu inte vant sig vid videokameran hon hade fått av honom innan han åkte. Hon hade inte till fullo hunnit njuta av det speciella perspektiv som öppnar sig i sökaren, och nu pockade den nya presenten på uppmärksamhet; krävde att hon så snart som möjligt lärde sig allt som man med dess magiska hjälp kunde åstadkomma.

Till slut, sex veckor efter att Marek hade åkt, kom en inbjudan från Thessaloniki, undertecknad av en viss Evangelia Daula som var nära vän med Mareks fru. Det enda de visste om Mareks fru var egentligen att hon hade en grekisk väninna som skulle skicka dem en inbjudan...

Inbjudan var formulerad på så vis att de kunde åka när som helst mellan juni och september.

Grisja som var i sjunde himlen av hänförelse vid blotta åsynen av kuvertet med rektangulärt fönster sprang omkring med det i lägenheten tills han krockade med Mur som var på väg till köket med sin metallanordning. Han viftade med kuvertet framför hennes ansikte:

– Titta Mur! Vi ska till Grekland, till ön Serifos. Marek har bjudit in oss!

– Vad är det för dumheter! fnös Mur som aldrig tog någon hänsyn till ålder. – Ni ska inte åka någonstans.

– Jo det ska vi visst! skrek Grisja och fullkomligt hoppade av upphetsning.

Då slet Mur bort sin hand från rullatorns ledstång, gjorde en obscen gest och körde fram näven under näsan på sitt åttaåriga barnbarnsbarn. Med den andra handen ryckte hon inbjudan ur händerna på den förbluffade pojken som inte var beredd på ett så fräckt anfall. Samtidigt som hon med armbågarna höll sig i ledstången skrynklade hon ihop kuvertet och kastade det sedan som om det vore en hårt packad snöboll rakt ut mot ytterdörren...

– Din satkärring! tjöt Grisja och kastade sig mot dörren.

Katia kom farande ut från rummet och tog tag i sin son utan att förstå vad som hade hänt mellan sonen och mormodern. Grisja höll på att släta ut något slags papper och fortsatte att skrika oväntade ord:

– Din vidriga satkärring! Din satans hynda!

Mur slog ned sina dystra ögonlock och vände sig med tyst förebråelse mot dotterdottern:

– Ta hand om din horunge, lilla vän. Lilla vän, barn måste man uppfostra, sa hon och körde med gnisslande hjul ut i köket.

Katia, som ännu inte anade vad för papper den gråtande Grisja maniskt försökte räta ut, släpade in honom på rummet varifrån man länge kunde höra hans snyftningar.

Den dagen var Anna Fjodorovna tröttare än vanligt när hon kom hem från arbetet. Det finns saker som tröttar ut mycket mer än själva arbetet. De hade fått in en svårt skadad flicka. På barnavdelningen fanns det ingen läkare med passande profilering och kvalifikationer. Flickan var i Grisjas ålder och hade splitterskador. Operationen hade varit mycket svår.

Hon slog ihop fodralet till blodtrycksmätaren och funderade över varifrån Mur fick all sin energi. Med sådant blodtryck borde hon känna sig trött och svag... Och så uppvisade hon istället aggressivitet och häftiga reaktioner. Det måste vara andra mekanismer som gjorde sig gällande. Säkerligen något åldersrelaterat...

– Du lyssnar ju inte på mig! Vad är det du tänker på? Jag är emot det, hör du mig? Jag har aldrig varit i Grekland! De åker ingenstans! sa Mur och ryckte i Anna Fjodorovnas tröja.

– Javisst. Självklart mamma.

– Vaddå självklart? Håll inte på och mamma mig, tjöt Mur.

– Vi gör precis som du vill, sa Anna Fjodorovna med lugnande stämma.

”Nej du, den här gången blir det inte som du vill”, resonerade Anna Fjodorovna beslutsamt. Det skulle bli första gången i hennes liv. Ordet ”nej” hade ännu inte blivit uttalat, med det existerade redan; som ett litet skott som redan hade börjat tränga upp genom jorden. Hon hade bestämt sig för att helt enkelt ställa modern inför familjens olydnad som ett faktum, och inte föra några förebyggande samtal om det. Man kunde bara ana vilken kalabalik den blodfattiga insekten skulle ställa till med när hon fick reda på att barnen hade åkt sin väg.

I början av juni var utrikespassen klara och de hade fått sina visa. De hade bokat flygbiljetter till Aten med avresa 12 juni. Samma dag hade Anna Fjodorovna mycket strategiskt planerat avresan till sommarstugan. Allt var uttänkt in i minsta detalj: på morgonen skulle Katia och barnen åka till Sjeremetjevo-flygplatsen, vilket inte borde väcka några som helst misstankar eftersom Katia och barnen alltid brukade åka i

förväg till sommarstugan för att förbereda för Murs ankomst. Till klockan tolv hade de beställt en bil som skulle transportera Mur och Anna Fjodorovna till sommarstugan. Anna Fjodorovna hoppades att flyttens förvirring skulle dämpa chocken. Förberedelserna inför flytten till sommarstugan maskerade dessutom lyckat den skurkaktiga flykten. Grisja och Lena var fullkomligt sprängfyllda av förväntan, särskilt Grisja. Hans halvgrekiske morfar hade dykt upp mycket lägligt. Alla Grisjas klasskamrater hade redan varit utomlands och det var nog bara han som inte hade varit längre bort än sommarstugan i byn Krasnaja Pachra. Ja, och självaste morfadern stående ombord på den vita yachten med sitt lockiga, grå hår hade visats upp för klassen och kompenserade gott och väl avsaknaden av en far.

Natten innan avresan sov Anna Fjodorovna och Katia nästan ingenting. Fram på morgonkvisten ringde Marek och sa att de inte skulle ta med sig en massa onödiga prylar, att allt som bekant fanns i Grekland, att han väntade och höll på att längta ihjäl sig och att han skulle möta dem på flygplatsen.

Klockan halv åtta på morgonen krävde Mur att få kaffe. Morgonkaffet skulle serveras med mjölk, medan kaffet på maten skulle vara svart. Anna Fjodorovna hjälpte Mur att klä på sig och kokade kaffet. Därefter märkte hon att mjölkpaketet i kylskåpet var tomt. Det var Lena som var slarvig och ideligen ställde in tomma förpackningar i kylen. Klockan började närma sig åtta. Taxin till flygplatsen var beställd till halv nio.

Anna Fjodorovna smet ut ur huset och i blå hemmaklänning och med ett par tofflor på de bara fötterna begav hon sig till Ordynkagatan för att köpa mjölk. Det skulle absolut inte ta mer än tio minuter. Till en början småsprang hon lätt, men saktade plötsligt ned. Morgonen var ovanlig: dimmig, med lite blåaktigt ljus. Himlen skimrade som regnbågshinnan på ett enormt, blått öga och i den välskötta parken intill den mysiga rundade Alla Sörjandes kyrka, som Anna Fjodorovna ibland besökte, prunkade den skiraste grönska. Hon gick sakta och avslappnat, som om hon inte alls hade bråttom. Ordynkagatans egen tatariska försäljerska Galja, som hela sitt liv hade arbetat i området, hälsade vänligt. För femton år sedan hade Anna Fjodorovna opererat hennes svärmor.

– Hur är det med Sofja Achmetovna?

Förunderligt att ett leende kan se blygt och barnsligt ut med så många guldtänder...

– Hon har blivit döv, hon hör ingenting. Men ögonen, de fungerar!

Anna Fjodorovna tog det svala mjölkpaketet i handen. Om en kvart åker barnen, och om ytterligare två timmar får Mur reda på att de har gett sig av. Troligtvis kommer vi att vara i Pachra då. Hon föreställde sig Murs bleka ögon, den tysta hesa rösten som skärptes till ett glasklart tjut. Splittret av sönderslaget porslin. De allra vulgäraste, mest outhärdliga svordomar är de som uttalas av en kvinna... Och så såg hon framför sig, som om det redan hade inträffat, hur hon, Anna, gjorde en häftig sväng med sin avslappnade hand och träffade den pudrade kinden med en rejäl örfil... Och vad som hände därefter spelade absolut ingen roll...

Känslan av underbar frihet, seger och triumf fullkomligt vibrerade i luften och ljuset var så intensivt, så vitglödigt. Men så slocknade det plötsligt. Anna Fjodorovna märkte det inte ens. Hon föll framåt utan att släppa greppet om det svala paketet och tofflorna halkade av hennes starka och tyska solida fötter.

Vid det laget hade Mur redan börjat härja:

– Huset är fullt av dagdrivare! Ska det verkligen vara så svårt att köpa en flaska mjölk?

Hennes röst klingade iskallt av raseri.

Katia tittade på klockan; det var en kvart kvar tills taxin skulle komma.

”Var har mamma tagit vägen?” undrade hon. Men det fanns inget att göra och hon sprang för att köpa mjölk.

Försäljerskan Galja som hon var bekant med sprang omkring på trottoaren. En liten hop hade samlats framför ingången till affären. Där på trottoaren låg en kvinna i blå stjärnmönstrad klänning. Ambulansen kom efter ungefär tjugo minuter, men då var det redan för sent.

Katia pressade det ännu kalla mjölkpaketet mot bröstet och upprepade för sig själv: mjölken, mjölken, mjölken... ända tills de skickade henne för att hämta moderns pass. Och när hon närmade sig huset upprepade hon redan för sig själv: passet, passet, passet...

Hon kom hem till en högljudd skandal. Taxichauffören hade efter att som avtalat ha väntat i tjugo minuter gått upp för att ta reda på varför de som skulle till flygplatsen inte kom ned. Grisja, som vid det här laget skakade av otålighet som en valp inför morgonpromenaden, tjöt med lycka i rösten:

– Hurra! Nu ska vi till flygplatsen!

Mur vaggade ut i hallen i sin lilla metallkvadrat och förstod att man hade försökt lura henne. Hon glömde bort kaffet och mjölken. Med ord och uttryck som inte ens chauffören hörde varje dag i sitt liv gjorde hon

klart att ingen skulle åka någonstans och att chauffören kunde bege sig till ett ställe som fick chauffören, en ung kille med diplom från teaterhögskolan, att hamna i ren professionell upphetsning, varpå han lutade sig mot väggen och njöt av det oväntade skådespelet.

– Var är det där j**la hönset? Vem är det hon försöker lura? Hon höjde sin beniga hand och armen på hennes kimono föll ner och blottade de torra knotorna som enligt Hesekiel med tiden skulle kläs med nytt kött.

Katia gick fram till Mur, tog sats med sin svaga hand och placerade en ljuvlig örfil på den gamla, ännu osminkade kinden. Mur krängde till i sin lilla kvadrat och stod sedan orörlig. Hon klamrade sig fast vid räcket till sin kommandobrygga från vilken hon de senaste tio åren, sedan hon brutit lårbenshalsen, hade styrt deras gemensamma liv, och sa sedan tydligt och lågt:

– Vaddå? Vaddå? Det blir ändå som jag vill.

Katia gick förbi henne ut i köket, rev upp paketet och skvätte lite mjölk i det redan avsvalnade kaffet.